

Д. Тесленко, С. Теліженко, О. Пробийгорова

ПАМ'ЯТКА ОГРІНЬ 4/4-А У СИСТЕМІ АРХЕОЛОГІЧНИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ ОГРІНСЬКОГО ПІВОСТРОВА

Досліджене місцезнаходження Огринь 4/4-а знаходиться на Дніпровському узбережжі Огринського півострова у межах м. Дніпро. Виявлені шари доби неоліту та бронзової доби. У статті пропонується культурно-хронологічна інтерпретація отриманих матеріалів, визначається місце пам'ятки у системі археологічних старожитностей Огринського півострова.

Ключові слова: неоліт, сурська культура, азово-дніпровська культура, катакомбна культура, доба фінальної бронзи, Огринський археологічний комплекс.

Вступ, історія дослідження. У 2019 р. Дніпровська археологічна експедиція Державного підприємства «Науково-дослідний центр “Охоронна археологічна служба України”» ІА НАН України здійснила рятивні археологічні дослідження на стоянці Огринь 4/4-а у м. Дніпро (Тесленко та ін. 2020). Пам'ятка розташована на ділянці високого лівого берега р. Дніпро на Огринському півострові. Останній утворений Дніпром з його лівою притокою Самарою (рис. 1).

З півночі півострів обмежений гирлом р. Самари, із заходу та південного заходу — р. Дніпро, зі сходу знаходиться широка заплава р. Шиянки — колишня стариця Самари. Назва місцевості Ігрень (укр. — Огринь), на думку М. О. Міллера, походить від «огар», «огрик» — червона качка (*Fadara rufila* Pall). Величезна кількість птахів, що мешкали на річковому узбережжі, обумовила й назви населених пунктів Огринь та Чаплі (Миллер 1935, с. 162; 1965, с. 85). Щоправда наводяться й інші версії походження топоніму від тюркського «огир» — злий кінь (Залізняк 2018, с. 3).

© Д. ТЕСЛЕНКО, С. ТЕЛІЖЕНКО, О. ПРОБИЙГОЛОВА, 2024

Рис. 1. Огринь 4/4-а: місцезнаходження на супутниковому знімку

Дніпрогесівська археологічна експедиція 1932 р. Сидять зліва направо: В. А. Грінченко, М. О. Міллер, Д. І. Яворницький, А. В. Добровольський, П. А. Козар (архів ДНІМ ім. Д. І. Яворницького)

Про наявність археологічних пам'яток на Огринському півострові було відомо ще з другої половини XIX ст. Аматорські збори артефактів, виготовлених з каменю, кременю, кістки потрапили до каталогу колекції О. М. Поля, покладеної в основу зібрання Катеринославського музею, та експозиційного каталогу XI археологічного з'їзду в Києві (Мельник 1893; Каталог 1899). У «Матеріалах для археологической карты Екатеринославской губернии», виданих до XIII археологічного з'їзду у Катеринославі 1905 р. Огринський півострів зазначений як місце концентрації пам'яток давнини (Скриленко 1905, с. 10).

Перше масштабне дослідження пам'яток археології Огринського півострову пов'язане з діяльністю Дніпрогесівської експедиції Наркомпросу УРСР, керованої Д. І. Яворницьким. Восени 1931 р. М. О. Міллер провів розвідку берегової смуги від с. Чаплі угору по Дніпру на відстань 6 км, під час якої були виявлені 5 стоянок з численним та різноманітним матеріалом. Наступного року було виявлено ще 13 поселенських та поховальних пам'яток на Ігринському півострові, заплаві р. Шиянки, урочищі Ігрень-Підкова та на Поповому мисі (рис. 2; Міллер 1935, с. 163—164, рис. 1).

Стоянку 4 «...розташовано на високому бугрі над Довгою скелею, вище по Дніпрові. Верховина бугра озоленна від піску та вкрита кремінцями та фрагментами. Тут знайдено гостродонний посуд». Щодо стоянки 4-а

М. О. Міллер написав, що вона «...оголюється в кручі на ріжку, де високий берег Дніпра повертає під кутом та обіходе блукву нижче гирла Самари. Ще під час розвідки 31-го року тут було констатовано некропіль. Глибоку розвідку стації переведено А. В. Добровольським. Мною досліджене каміння, що виходило в край стації. Каміння уявляли собою звичайний для цієї стадії родового суспільства житловий комплекс, з фрагментами кераміки, розколотими кістками приручених тварин, попелом, тощо» (Міллер 1932, с. 10).

На стоянці 4-а А. В. Добровольський у 1932 р. заклав 32 квадрати, загальною площею 128 м². У щоденнику автор розкопок зазначав, що «Стацію розташовано на лівому березі Дніпра на миску, що видається до NW. Долішню частину розмито розливами Дніпра. В напрямку до N від цієї стації в берег глибоко заходить заливна блуква, а до S [нерозб.] берег обривчастий. Поверхня цього мисика схиляється у напрямку Дніпра й до блукви» (рис. 3; Добровольський 1932). Стратиграфічна послідовність, зафіксована А. В. Добровольським, складалася з верхнього шару наносного жовтого піску; шару темно-сірого піску з кістками тварин і ліпною керамікою, прикрашеною пружками та геометричними композиціями відбитків шнура; одного-двох шарів темно-сірого піску з мушлями, кістками тварин та керамікою зі «шворним» орнаментом; шару темно-сірого піску з мушлями та «невиразними

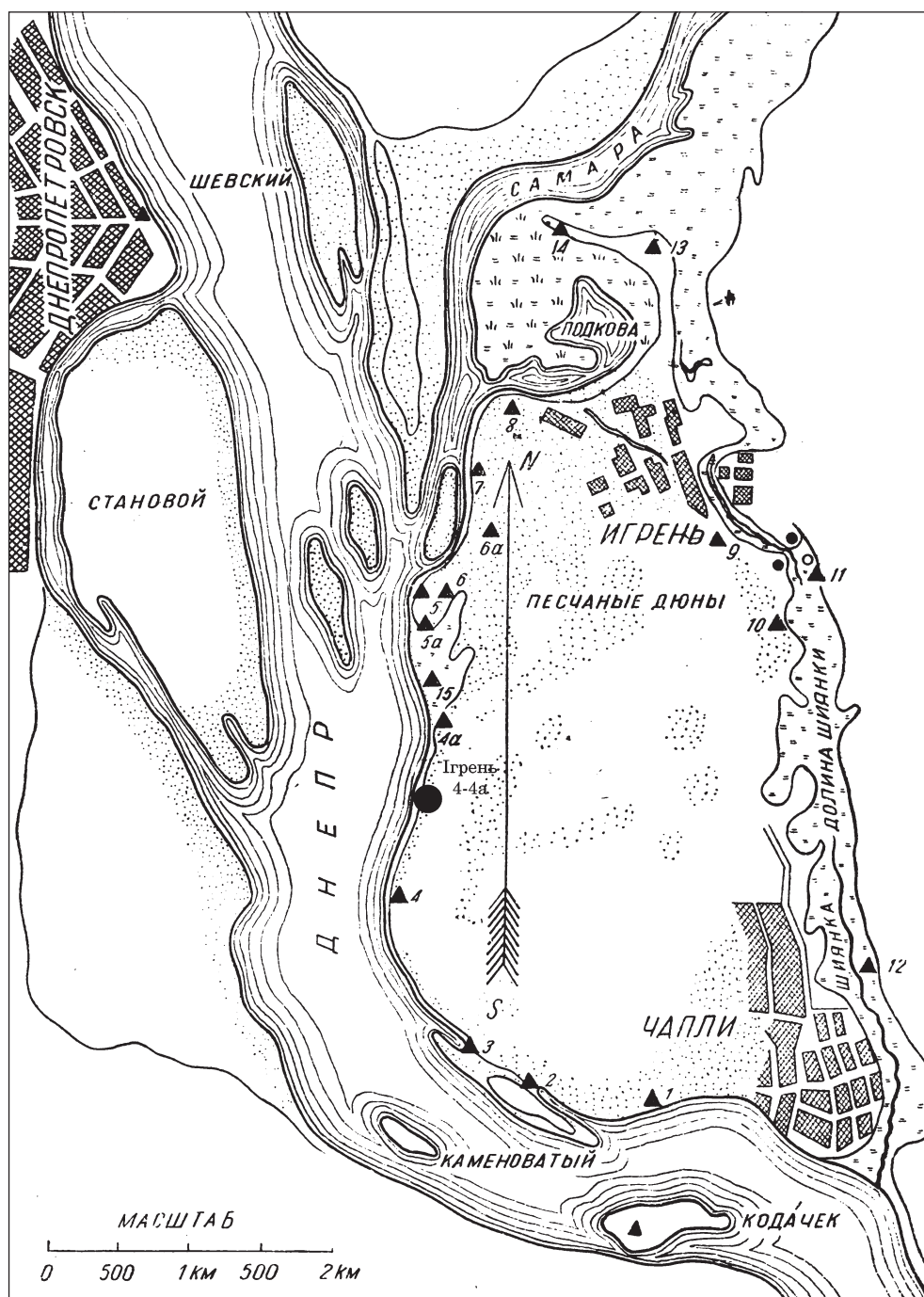

Рис. 2. Огринь 4/4-а: місцезнаходження на мапі археологічних пунктів Огринського півострова (за Миллер 1935)

фрагментами», уся поверхня яких була укрита «кутовими смугами із зазубреної мушлі»; ще одного шару темного піску, де мушлі спостерігалися лише у верхній частині та нижнього шару жовтого піску без культурних залишків. Практично однакова стратиграфічна картина з різним ступенем деталізації спостерігалася в усіх квадратах. На площі стоянки А. В. Добровольський виявив сім поховань, які за обрядом та інвентарем (№ 2, 5, 7) належать до різних періодів бронзової доби. Зв'язок могильника з кам'яними конструкціями чітко не простежений (рис. 4; Добровольський 1932).

У пізніших узагальнюючих роботах М. О. Миллер зараховував нижній шар стоянки 4-а до неоліту, або «першої стадії розвитку родового суспільства», синхронізуючи його з відповідними шарами стоянок 5 і 8 (Миллер 1935, с. 168). Матеріали нижнього шару стоянки 4 розглядалися у межах «другої стадії...», що відповідає енеолітові (Миллер 1935, с. 173; Миллер 1965, с. 79). Матеріали верхнього шару стоянки 4-а репрезентують «третьої стадії», як це одразу зазначалося автором у звіті.

І. Ф. Ковальова, яка присвятила діяльності Дніпрогесівської експедиції кілька спеціаль-

Рис. 3. Огринь 4-а: фото з заходу (за Добровольський 1932)

Рис. 4. Огринь 4-а: фото з півдня на могильник (за Добровольський 1932)

них досліджень (1971, 1980, 1981), зарахувала матеріали стоянки Огринь 4 до сурсько-дніпровської культури доби неоліту (Ковальова 1981, с. 21). Спираючись на спостереження автора розкопок стосовно характеристик культурного шару стоянки Огринь 4-а, — плоскодонна кераміка, прикрашена відбитками мотузки, перлинами, відтягнутими пружками; крем'яні вироби, що представлені скребачками на відщепках, двобічно ретушованими вістрями дротиків та стріл трикутної форми з виїмкою в основі; наявність кам'яних сокир-молотів, пестів

та шліфувальних плиток, — а також на думку А. В. Добровольського, що пам'ятка цілком вкладається у тип стоянок пізньої кам'яної індустрії типу о. Виноградного та Дурної скелі, І. Ф. Ковальова відзначила, що подібні характеристики відповідають поселенням катакомбної культури (Ковальова 1981, с. 21). Щодо безкурганного могильника, дослідженого на площі стоянки, то скорчені на спині та пофарбовані вохрою поховання під кам'яними закладками, з інвентарем, представленим посудинами типу Дурної скелі та «степових кочовиків» за визна-

ченням А. В. Добровольського, І. Ф. Ковальова зарахувала до пізньобронзового часу. На її думку «пізньобронзовий горизонт могильника представлений скорченими на правому боці похованнями (№№ 2, 7, 9), орієнтованими на схід, влаштованими під кам'яними закладами, які супроводжувалися зрубною керамікою». До цього горизонту віднесене й «ритуальне поховання тварини з великою слабкопрофільованою посудиною з наліпним пружком під вінцями» (сост. Ковалева, 1981, с. 21—22).

Як написала І. Ф. Ковальова «поруч з місцезнаходженням 4-а була досліджена кам'яна споруда, визначена А. В. Добровольським як «житловий комплекс», яка за керамікою датується сабати́нівським часом» (Ковальова 1981, с. 22). Зі зрозумілих причин, зайвий раз згадувати про персона М. О. Міллера у 1970—1980-ті рр. було недоречно.

Місцезнаходження 4/4-а, відкриття та дослідження. У 2017 р. Дніпропетровським обласним Центром з охорони історико-культурних цінностей проводилися археологічні розвідки у прибережній смузі Огрінського півострова на території колишньої бази відпочинку «Шинник» за адресою вул. Гаванська, 9. У результаті проведених робіт було визначено наявність на території культурного шару, його межі та потужність. Картографічні матеріали демонструють, що виявлена розвідкою пам'ятка по вул. Гаванській, 9, розташована якраз між пунктами 4 та 4-а, за М. О. Міллером (рис. 1; 2). Місцезнаходження цілком слушно позначили як Огрінь 4/4-а (Голубчик та ін., 2017).

Для повного дослідження пам'ятки ділянка зі збереженим культурним шаром під час робіт 2019 р. була розбита сіткою квадратів 2×2 м, орієнтованих уздовж берегової смуги з 30-градусним відхиленням до заходу від меридіана (рис. 5; 6). За умовний центр (репер), від якого проводилися виміри, було прийнято охоронний знак пам'ятки археології (координати: $48^{\circ}25'318''$ N; $35^{\circ}06'535''$ E). Ураховуючи характеристики ґрунту, — наявність баласту у вигляді супісї еолового походження, горизонтів гумусованого супіщаного ґрунту, насичених культурними залишками, — разом із значною площею поселення, а також досвід робіт експедиції в інших пунктах Огрінського півострова обумовили розкопки секторами 8×4 м для чіткішої фіксації вертикальної стратиграфії та об'єктів у горизонталі.

Для стратиграфічних спостережень були залишені три базових профілі уздовж довгої вісі розкопу — два довжиною 72 м та один довжиною 68 м. Отримані на підставі їх зачистки та вивчення стратиграфічні дані перевірялися контрольними поперечними профілями, що були залишені через кожні 8 м.

Загальна стратиграфія пам'ятки має таку послідовність нашарувань.

- 0—0,2 м — малопотужний дерновий шар на дюнній супісї.

- 0,2—0,8/1,2 м — шар гумусованої дюнної супісї еолового походження світло-сірого кольору без культурних залишків. У його товщі фіксувалися численні сучасні перекопи.

- 0,8—1,2 м — 1,4—1,6 м — шар гумусованої супісї еолового походження сірого кольору, у нижньому відділі якого концентруються культурні залишки доби пізньої та фінальної бронзи.

- 1,4—1,6 м — 2,1—2,4 м — шар похованої гумусованої супісї сіро-коричневого кольору, у нижньому відділі якого зустрічаються поодинокі знахідки доби неоліту.

- 2,1—2,4 м — 2,6—2,8 м — шар похованої гумусованої супісї жовто-коричневого кольору без культурних залишків.

- 2,6—2,8 м та нижче — шар материкової супісї світло-жовтого кольору без культурних залишків.

Зафіксовані шари похованого ґрунту свідчать про нерівність давньої денної поверхні — на місці пам'ятки у давнину існувало істотне пониження — улоговина, пізніше заповнена дюнними відкладеннями.

Культурні залишки концентруються здебільшого на поверхні горизонтів похованого ґрунту. Межі між прошарками нечіткі через супіщаний характер ґрунту. За таких характеристик ґрунтів типовим явищем є міграція артефактів між прошарками. Залишки діяльності землеріїв (нори), так само нерівномірно простежені по усій ділянці розкопу. Вони сконцентровані в улоговині, та, як пізніше з'ясувалося — над та в об'єктах.

Ретельність фіксації артефактів дозволили визначити об'єкти давнини за концентрацією та глибиною залягання матеріалів, оскільки простежити контури котлованів візуально було практично неможливо (рис. 6).

Інтерпретація матеріалів. Найраніші знахідки відносяться до доби неоліту. Більшість артефактів цього періоду становлять уламки ліпного посуду, що знаходилися здебільшого у нижній частині шару 4 (похований гумусований супісок сіро-коричневого кольору) на глибині від 1,4/1,6 м до 2,1/2,4 м. Кількість виробів з каменю та кременю мінімальна — загалом 7 екз. Усі матеріали розосереджені по площі розкопу, не утворюючи скупчень і певною мірою можуть вважатися перевідкладеними.

Керамічний комплекс. Складається з фрагментів ліпного посуду загальною кількістю 41 екз., які за різновидами домішок до формувальних мас, можна розділити на три технологічні групи: домішки піску, жорстви та органіки (рослинності) — 30 екз.; домішки піску та жорстви — 10 екз.; домішки піску; домішки жорстви, рослинності та подрібненої черепашки — 1 екз. Таким чином, як свідчать наведені цифри, у керамічному комплексі домінує посуд, виготовлений з щільного тіста, у якому містяться домішки піску, жорстви та органіки (рослинності).

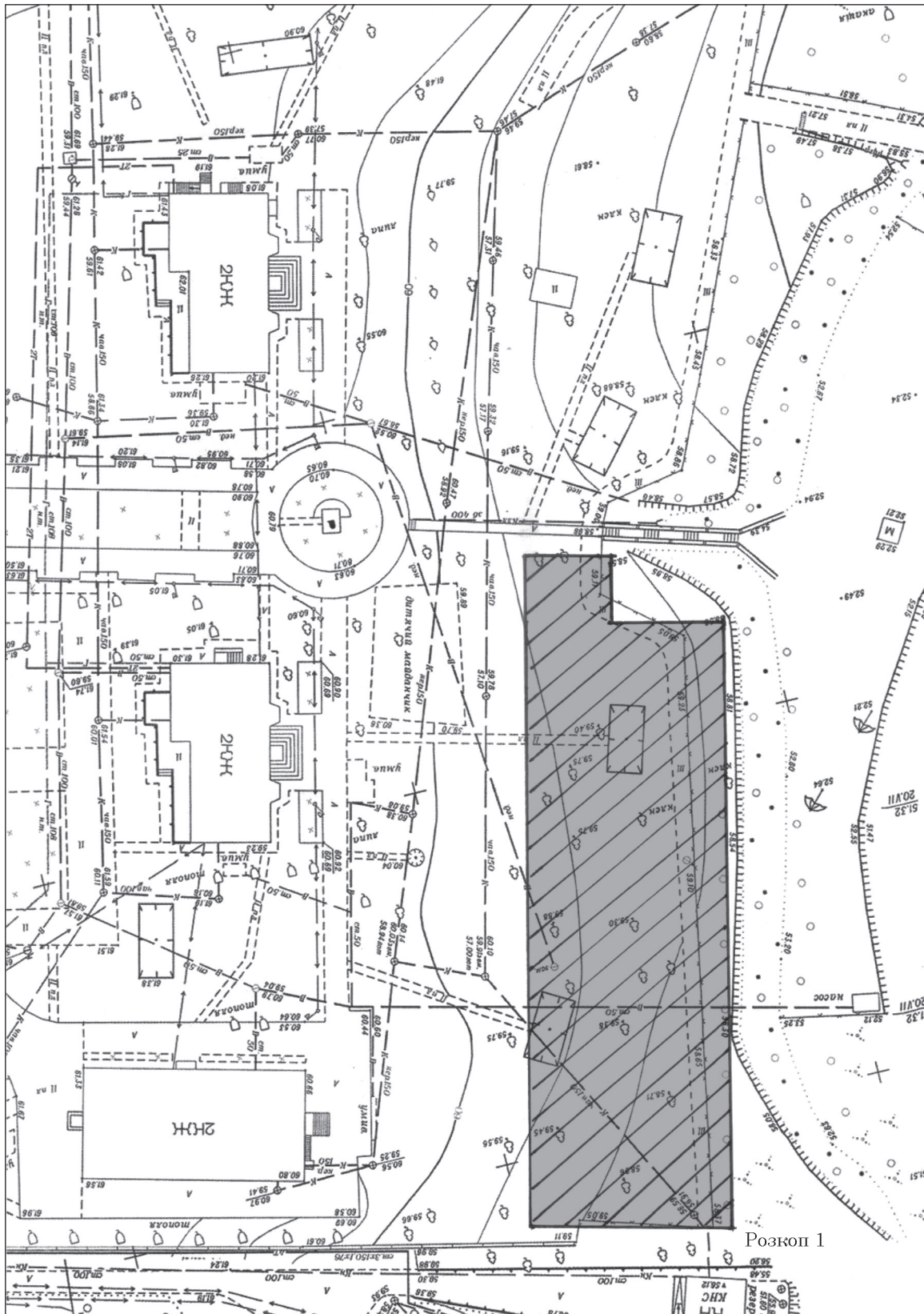

Рис. 5. Оgrінь 4/4-а: місцезнаходження ділянки зі збереженим культурним шаром

Встановлено такі типи посуду: горщики, банка та миска. Серед горщиків слід виокремити біконічні (рис. 7: 1, 3) та округлобічні форми (рис. 7: 2, 4, 8). У двох екземплярах представлені горщики з комірцевим оформленням

вінець. По зрізу вінця одного з горщиків пущені відступаючі наколи підтрикутної форми (рис. 8: 1), друга посудина по внутрішній поверхні оздоблена відступаючими наколами, комірець орнаментований косими відбитками

зубчастого штампу, а шийка та плічка косопроресленими лініями (рис. 8: 3). Обидві посудини з комірцями виготовлені з тіста, яке містить домішки жорстви та органіки (рослинності), їх внутрішні поверхні заглажені, зі слідами вигорілої органіки.

Ще один горщик, має відхилені назовні вінця, коротку шийку та положисті плічка (рис. 8: 2). Край вінця зрізаний усередину та декорований короткими насічками, що характерно для керамічних традицій маріупольської культурно-історичної області. Зовнішня поверхня посудини орнаментована діагональними відбитками зубчастого штампу, які утворюють горизонтальну «ялинку», внутрішня поверхня заглажена. Тісто, з якого виготовлений горщик, містить домішки піску та рослинної органіки.

У комплексі наявні фрагменти товстостінних короткошийних горщиків, орнаментованих косими прокресленими лініями (рис. 8: 7, 8), які в одному випадку сполучаються з округлими ямками діаметром 0,5 см (рис. 8: 6). Остання посудина містить у тісті домішки піску та рослинної органіки, інші посудини виготовлені з глини, яка містить домішки піску та жорстви.

У керамічному комплексі представлена лише одна миска із заглаженими сторонами та заокругленим зрізом вінця (рис. 8: 5). Тісто посудини містить домішки піску та рослинної органіки.

Також у одному екземплярі виявлено банку, зріз вінця якої оздоблений відступаючими відбитками нігтя (рис. 8: 4). З внутрішньої сторони вінця нанесені вдавлення підпрямокутної форми, внаслідок чого на зовнішній поверхні утворилися «перлини».

Серед стінок ліпного посуду, домінують фрагменти з орнаментациєю, нанесеною відбитками зубчастого та накульчастого штампів, які утворюють досить прості композиції: вертикальні зигзаги, косі або горизонтальні стрічки (рис. 7: 1, 3—6, 8—12; 9: 1—9; 10: 1). Значно менше представлений посуд, декорований прокресленими лініями, які утворюють косі хрести або вертикальний зигзаг (рис. 9: 6; 10: 2). В одному екземплярі представлена посудина, орнаментована відбитками підовальної форми (рис. 7: 2). Слід додати, що це єди-

на посудина комплексу, у керамічній масі якої містяться домішки подрібненої черепашки. Привертає увагу стінка посудини з кардіумною орнаментациєю (рис. 7: 7), поява якої у неолітичних комплексах України, згідно гіпотези Д. Л. Гаскевича, може свідчити про ймовірний зв'язок з носіями традиції «середземноморського імпресо», які мешкали на нині затопленій частині чорноморського узбережжя (Гаскевич 2010, с. 247).

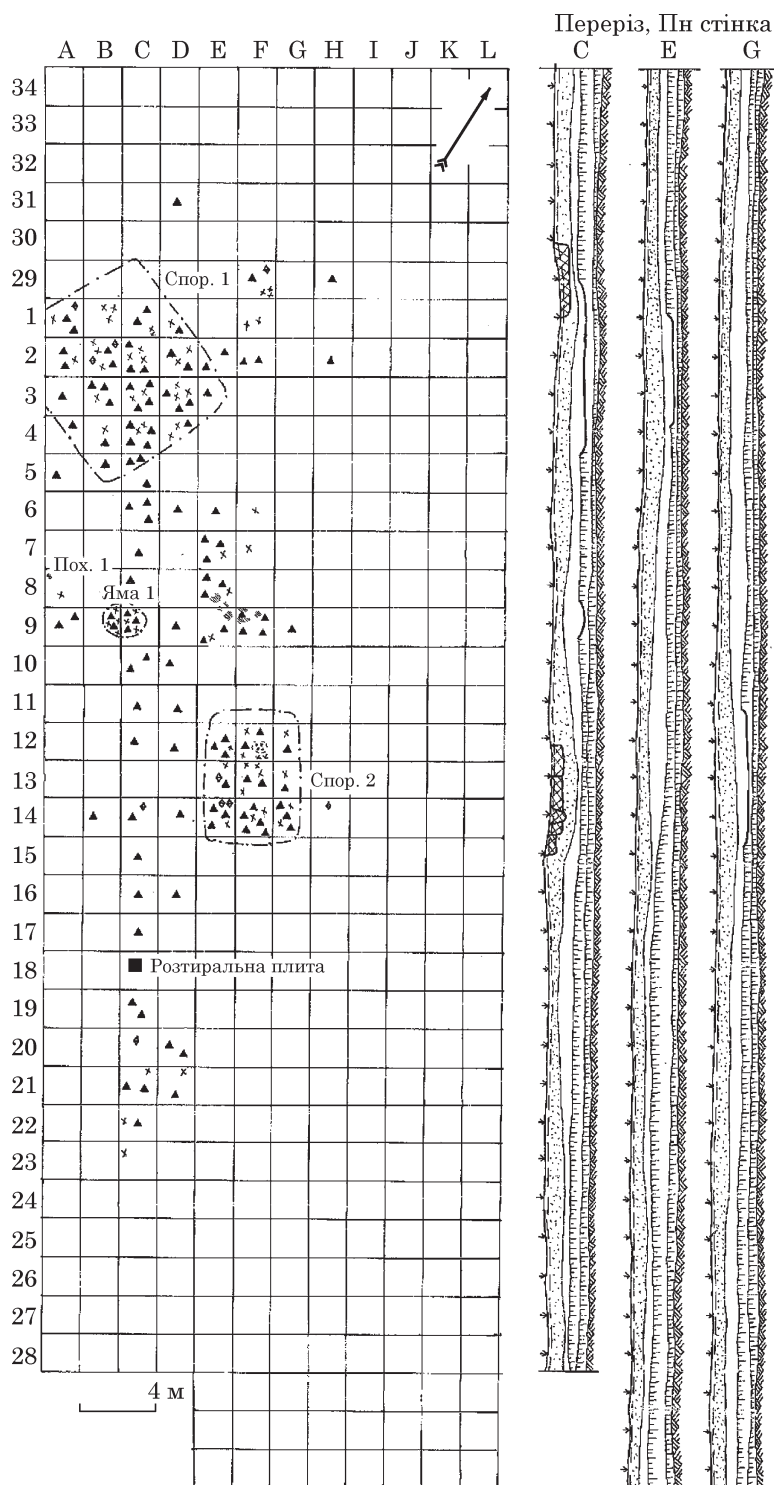

Рис. 6. Огринь 4/4-а: план розкопу та стратиграфічні розрізи

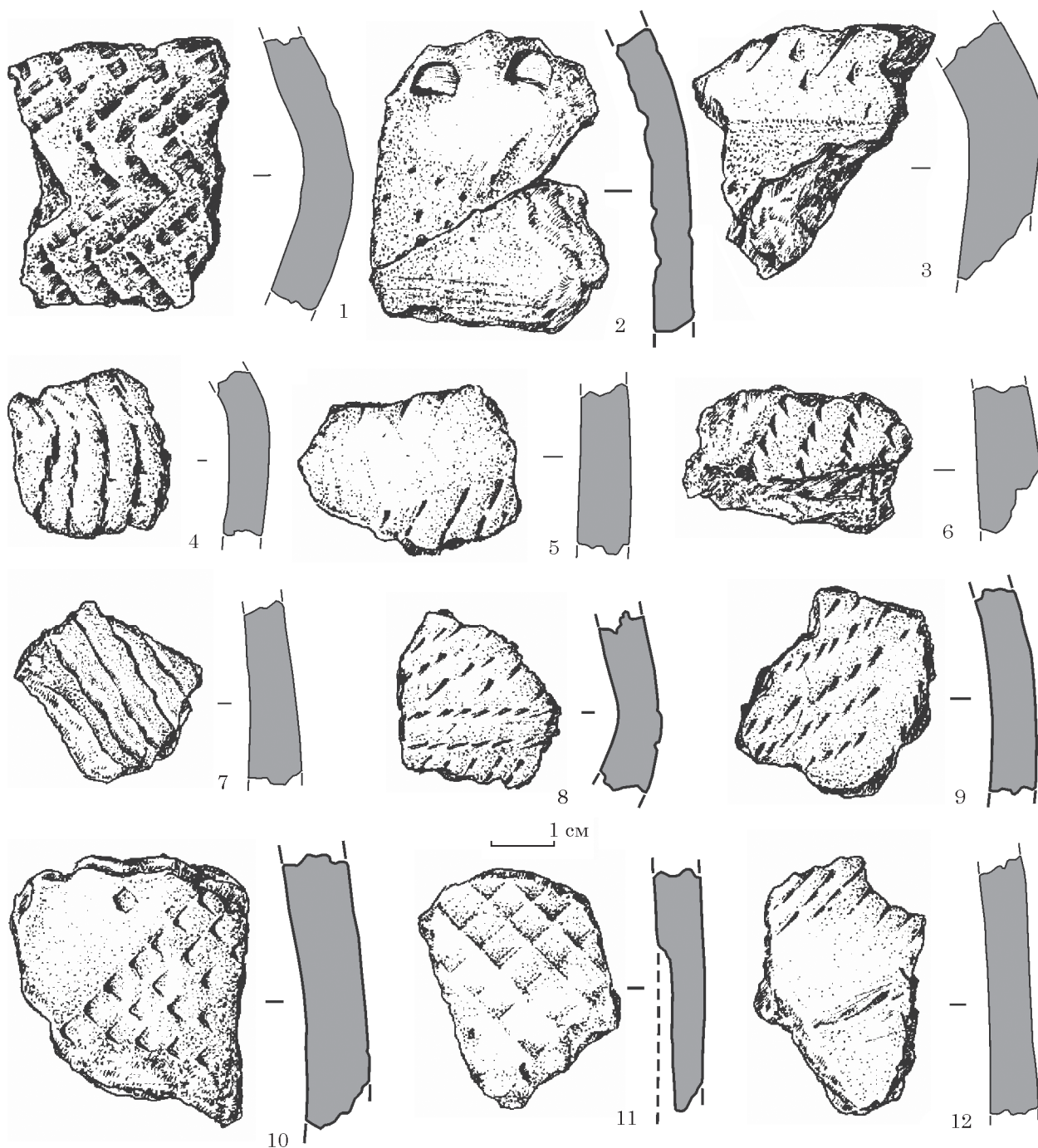

Рис. 7. Оgrинь 4/4-а: уламки стінок неолітичних посудин

Доповнюють стислу характеристику керамічного комплексу фрагменти двох плоскодонних посудин. Нижня частина зовнішньої поверхні однієї з посудин оздоблена відбитками накольчастого штапу, а денце, діаметр якого становить 3,6 см, орнаментовано по окружності відбитками зубчастого штапу (рис. 10: 3). Залишається додати, що посудина має виділений піддон. Друга посудина представлена лише увігнутим денцем, діаметром 3,5 см, яке орнаментоване поперечними відбитками зубчастого штапу (рис. 10: 4).

Без сумнівів, керамічний комплекс є неоднорідним і складається з як мінімум двох

культурних компонентів, з яких домінуючим являється посуд з рисами, притаманними для азово-дніпровської культури маріупольської культурно-історичної області: вінця з комірцевим потовщенням, орнаментация нанесена зубчастим та накольчастим штапами та з плоскими денцями вкритими орнаментом. Посуд з Микільського могильника, який, власне, має перелічені вище риси, Д. Я. Телегін пов'язував із II-м етапом надпорізько-приазовської групи дніпро-донецької культури (Телегін 1968, с. 63). У пізнішій праці, присвяченій аналізу могильників Маріупольського типу, Д. Я. Телегін відносить матеріали з «ями з червоним

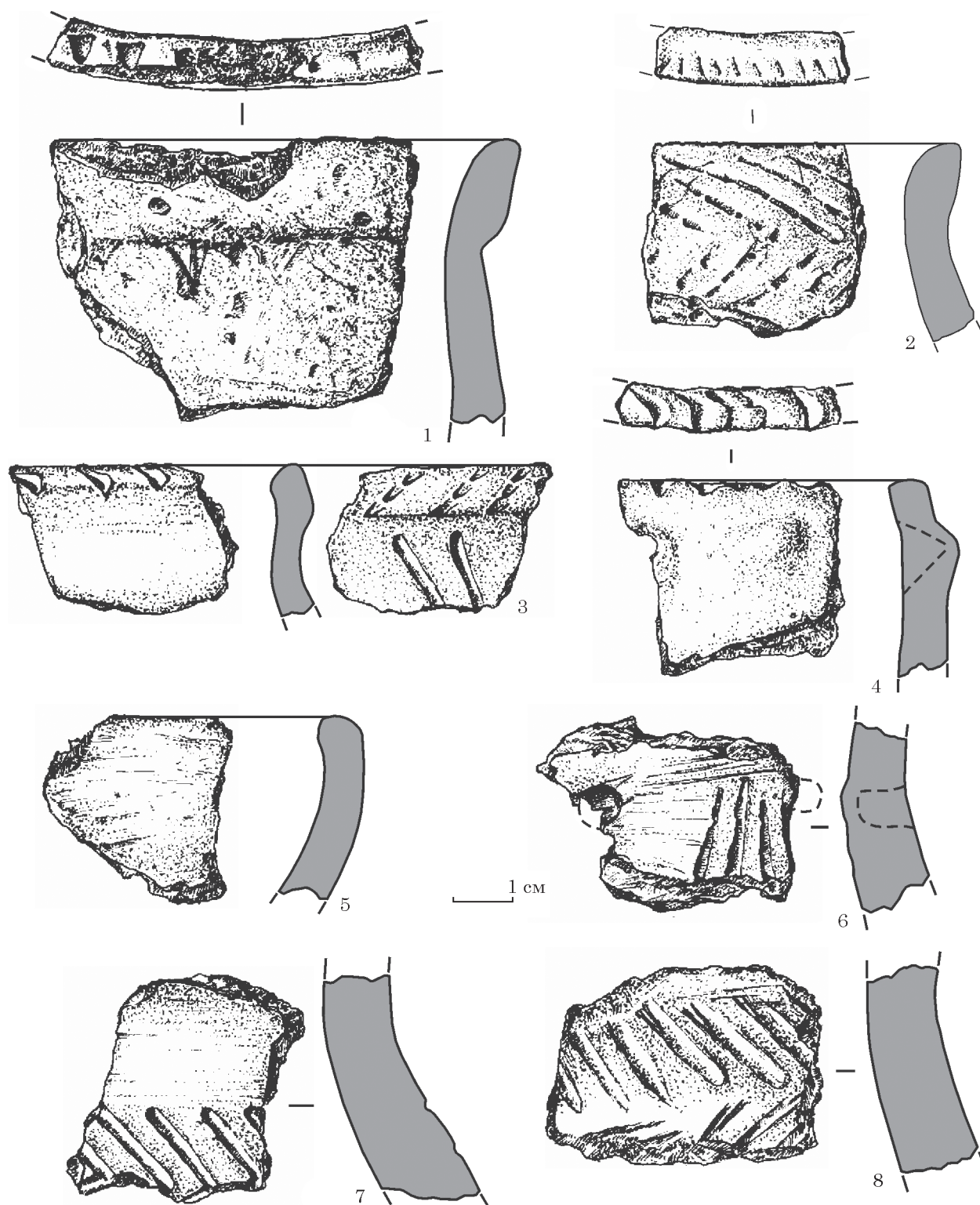

Рис. 8. Огринь 4/4-а: уламки вінець та привінцевих частин неолітичних посудин

заповненням» Микільського могильника, а також з інших пам'яток до надпорізької культури дніпро-донецької етнокультурної спільноти (Телегин 1991, с. 40; Телегин, Титова 1998, с. 8). Були визначені такі характерні ознаки керамічних комплексів надпорізької культури: комірцеві вінця, плоскі денця, накольчастий орнамент, використання у керамічному тісті домішок жорстви та рослинних «залишків»

тощо (Телегин 1991, с. 75). На думку Д. Я. Телегіна та О. М. Титової, могильники надпорізької культури відповідають азово-дніпровській культурі, яку виокремив В. М. Даниленко (Телегин, Титова 1998, с. 9), хоча слід зазначити, що у вказаній праці азово-дніпровська культура згадується побіжно в контексті занепаду сурсько-дніпровської культури (Даниленко 1969, с. 27).

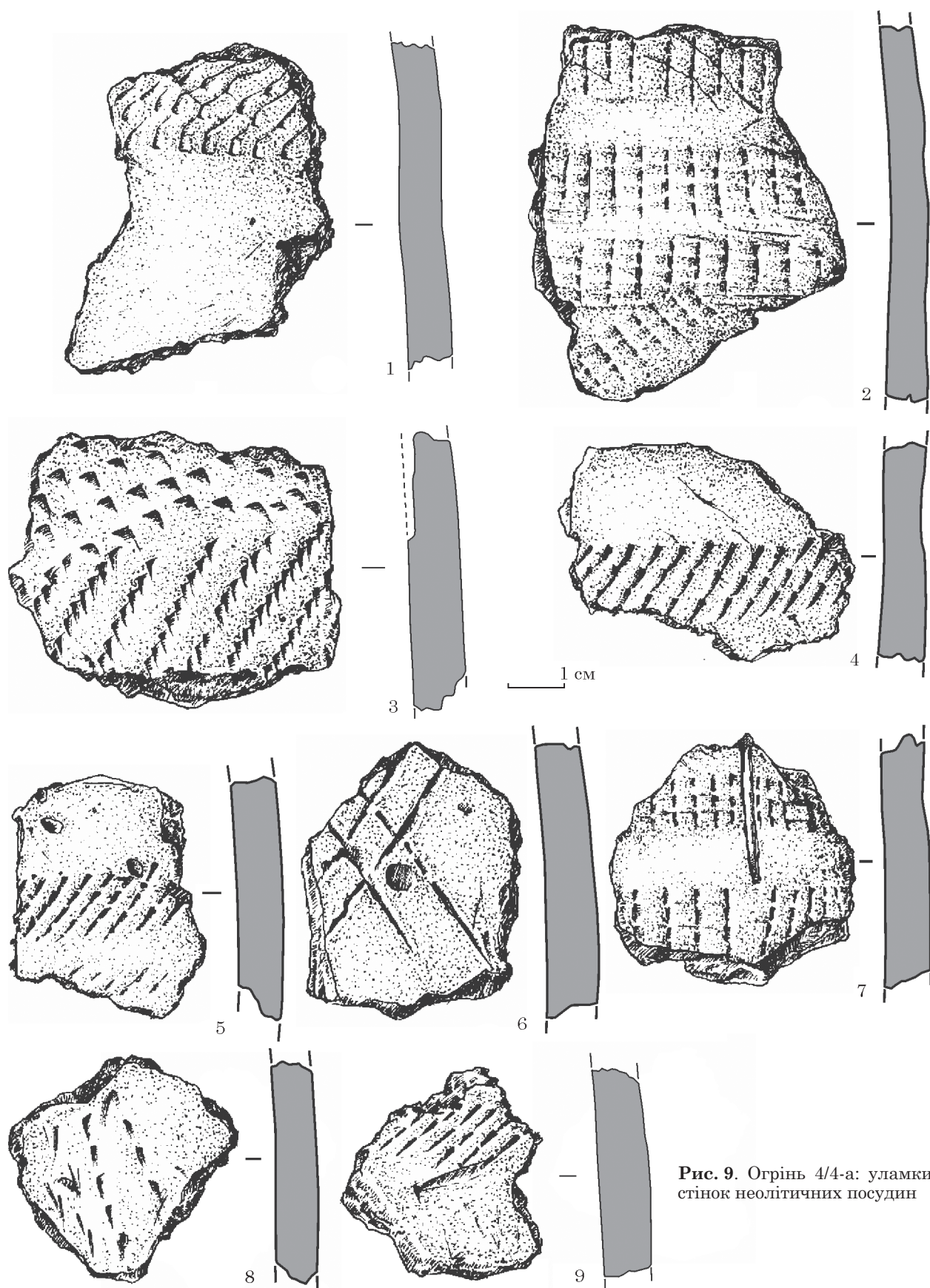

Рис. 9. Огрінь 4/4-а: уламки стінок неолітичних посудин

У монографії «Кам'яна Могила», В. М. Даниленком проведено аналіз матеріалів багатошарового поселення під Червоною горою. До ранньої пори мідного віку ним віднесені «глибокі

біконічні за формою плоскодонні горщики, які нижче зрізу вінець незмінно мають характерне потовщення у вигляді комірця» (Даниленко 1986, с. 39). Як домішки до керамічної маси

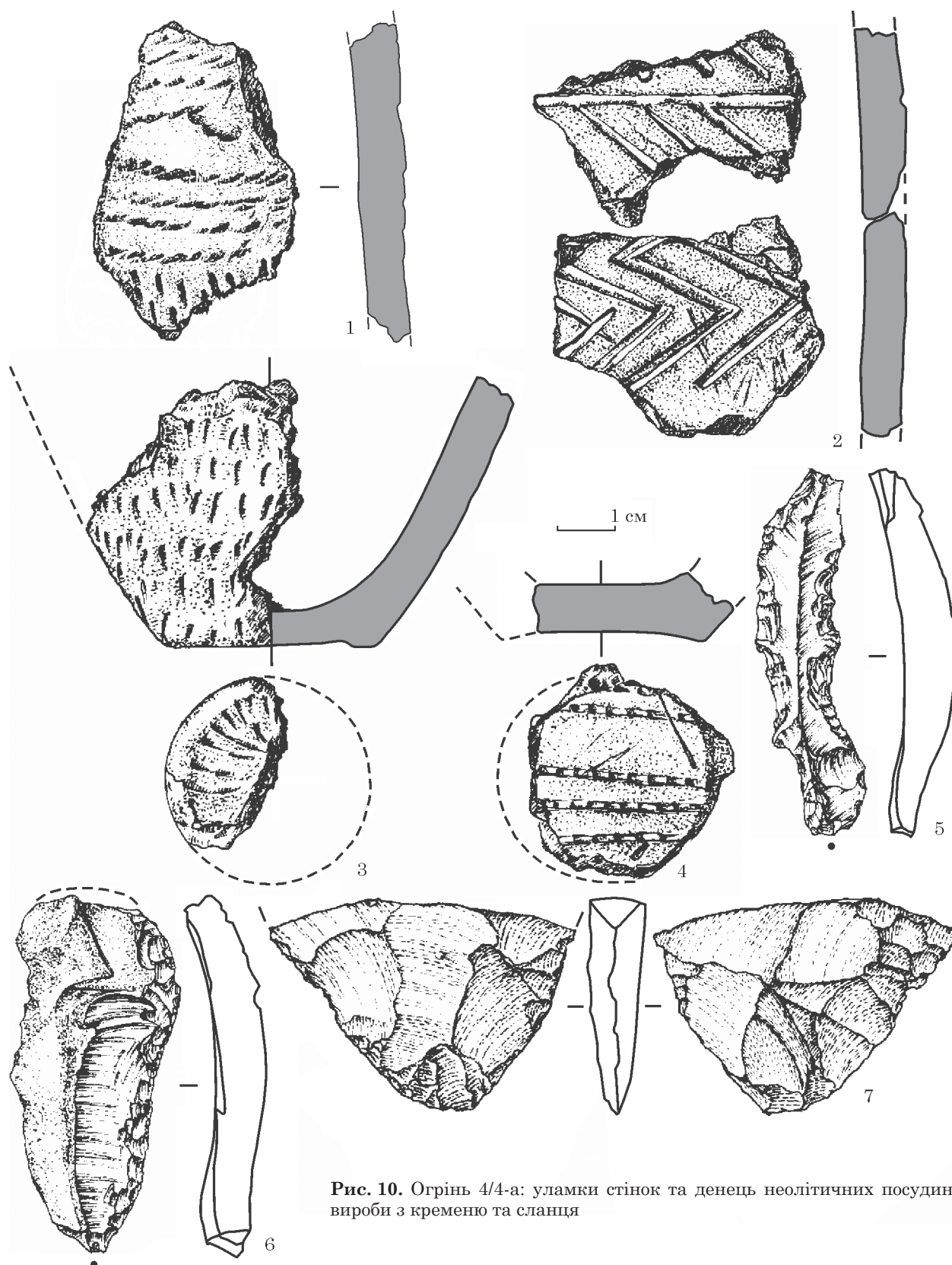

Рис. 10. Огринь 4/4-а: уламки стінок та донець неолітичних посудин, вироби з кременю та сланця

використовували крупнозернистий пісок та подрібнену черепашку. На одній із ілюстрацій, яка представляє керамічний комплекс «кінця неоліту та початку енеоліту», є зображення кераміки, у тому числі й донеця плоскодонної посудини, орнаментованої відбитками наколь-

частого штампу, яка нагадує матеріали, виявлені на Огринь 4/4-а (Даниленко 1986, с. 33, рис. 10; 14; 15).

Н. С. Котова кераміку з Огринських 4 та 8 поселень, Вовчка, нижнього шару Стрільчої Скелі, Микільського і Лисогорського могиль-

ників та інших пам'яток, пов'язує з другим періодом азово-дніпровської культури мариупольської культурно-історичної області. Згідно статистичних даних (312 посудин), понад 50 % посуду другого періоду азово-дніпровської культури містить домішки піску у керамічній масі, до 48 % — рослинні домішки і лише поодинокі вироби виготовлялися з використанням подрібненої черепашки. Характерними рисами керамічних комплексів азово-дніпровської культури другого періоду є плоскодонні, біконічні або округлобічні посудини, часто з комірцевим оздобленням вінців (Котова 1994, с. 33—34). Пізніше, у монографії «Неолітизація України» Н. С. Котова повторила основну характеристику керамічних комплексів азово-дніпровської культури другого періоду та навести радіовуглецеві дати культури — кінець 6 — початок 5 тис. до н. е. (Котова 2002, с. 25, 98). В одній із останніх монографій Н. С. Котова знову звертається до пам'яток азово-дніпровської культури другого періоду у контексті походження та технологічних особливостей неолітичних керамічних комплексів і повторює свої погляди, викладені у попередніх працях (Котова 2015).

Прояви рис азово-дніпровської культури, у вигляді уламків керамічного посуду з плоскими денцями, орнаментованими відбитками зубчастого та накольчастого штампів, зафіксовані на стоянці Туба 2 (Манько 2006, с. 227, рис. 107: 1—3, 5). Ці артефакти В. О. Манько пов'язує з другим етапом виділеної ним тубинської культури.

Плоскодонний посуд, орнаментований відбитками зубчастого штампів зафіксований у комплексах нижнього горизонту поселення Новоселівка I, а також у горизонті 0,5/0,6 м багатопарового поселення Занівське I (Теліженко, готується до друку) в басейні середньої течії р. Сіверський Донець.

Майже повні аналогії огрінському посуду з орнаментованими денцями, виявлені на багатопаровому поселенні Кальміус, яке розташовується на правому березі р. Кальміус у м. Маріуполь (Горбов, Божко, Кушнір 2013; Горбов, Божко, Забавин 2013), тобто східніше основного ареалу азово-дніпровської культури. Автори дослідження вважають керамічний комплекс епохи неоліту синкретичним, та таким, що має риси, характерні для традицій азово-дніпровської (періоду 1-а) та пізньої сурської культур. У контексті поселення Кальміус слід згадати висловлене Н. С. Котовою припущення, про те, що пам'ятки азово-дніпровської культури другого періоду поширюються на схід, до русла р. Кальміус (поселення Раздольне; Котова 2002, с. 25).

Таким чином, аналіз виявлених матеріалів та стислий огляд наукових джерел, дозволяють зробити висновок, що більша частина кераміки епохи неоліту, яка походить з поселення Ог-

рінь 4/4-а, має відношення до азово-дніпровської культури другого періоду. При цьому не слід виключати й присутність посуду сурської культури. Враховуючи те, що матеріали неолітичного часу поселення Огрінь 4/4-а імовірно знаходилися у перевідкладеному стані, припущення про їх одночасне існування не можна вважати цілком коректним.

Кам'яний комплекс. Кременевий комплекс складається з трьох первинних відщепів із залишками крейдової кірки на дорсальній поверхні, одного вторинного відщепа, пластини з виїмчастою ретушшю по краях (рис. 10: 5) та обламаної у давнину кінцевої скребачки на пластинчастій заготовці з субпаралельною напівстрімкою ретушшю по краю та залишками кірки жовна на дорсальній поверхні (рис. 10: 6). Кременева сировина високої якості, світло-сірого, темно-сірого та світло-коричневого кольорів. Вказані знаряддя являються поширеною категорією знахідок в епоху неоліту і можуть розглядатися як частина комплексу азово-дніпровської культури.

У одному екземплярі представлений фрагмент біфаса на потоншеному сланцевому відщепі (рис. 10: 7).

З чорного сланця виготовлена шліфувана сокира-тесло підпрямокутної форми, видовжено-овальної у профілю форми, зі слідами забитості на обуху (рис. 11: 1). Лезо знаряддя асиметричне, з дрібними вибоїнами та фасетками від спрацьованості

Цікавим є уламок мініатюрного діоритового тесла трапецієподібної форми, прямокутне у перетині із асиметричним лезом (рис. 11: 2). Сторони знаряддя ретельно зашліфовані та мають ознаки спрацьованості. Сокири та тесла зі сланця або діориту є відносно поширеною категорією знарядь у комплексах раннього неоліту-єнеоліту східноєвропейського степу та лісостепу. Мініатюрні тесла, подібні огрінському, представлені у шарі 7 багатопарового поселення Ракушечний Яр, що на Нижньому Доні та супроводжуються трапеціями зі струганими спинками та уламком плоскодонної посудини (Кияшко 1994, с. 88, рис. 2: 7, 8; Белановская 1995, с. 59, рис. X: 8, 9). Для шару 7 поселення Ракушечний Яр дати відсутні. Проте, шар 5 цього поселення датується за кісткою тварини 6770 ± 450 BP (Le-5481), що є *Terminus ante quem* для шару 7. У свою чергу кераміка Ракушечного Яру з шару 12 датована 7090 ± 110 BP (Ki-11090) (Манько 2006), що становить *Terminus post quem* для останнього. Таким чином, датування 7 шару має укладатися у межі першої чверті 6 тис. до н. е. До того ж, датування ранньонеолітичного поселення Старобільськ 1, на якому виявлена кераміка, аналогічна посуду з шару 7 Ракушечного Яру, теж вкладається у межі першої чверті 6 тис. до н. е.

Таким чином, указаний шар належить ракушечноярській культурі, датованій у ме-

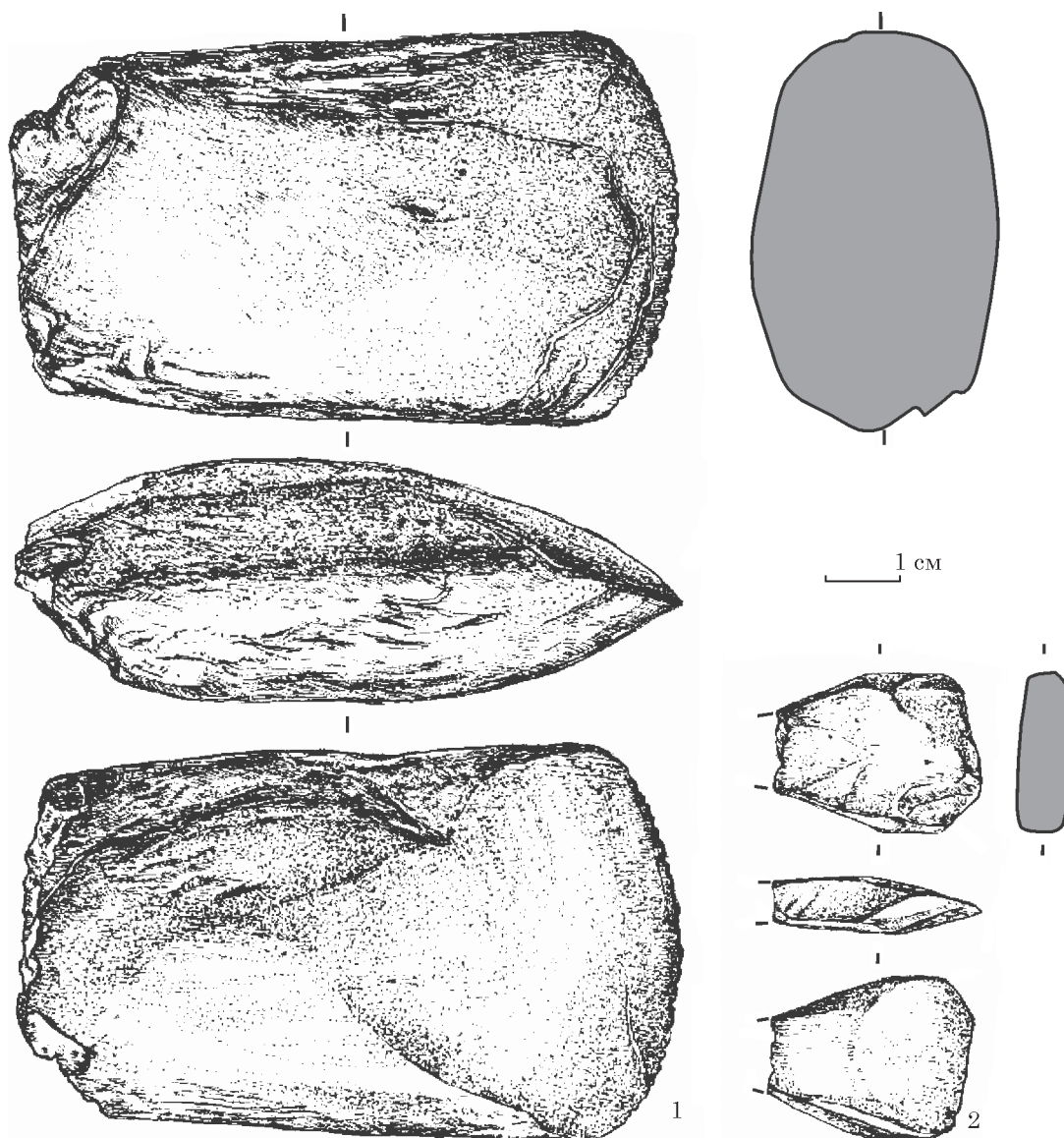

Рис. 11. Огрінь 4/4-а: тесла

жах середини — другої половини 6 тис. до н. е. і на фінальній розвитку співіснувала з азово-дніпровською культурою другого етапу.

Матеріали **добу ранньої бронзи** нечисленні, уламки керамічного посуду траплялися деінде у культурному шарі місцезнаходження. Представлені стінками ліпних посудин з характерними розчосами на внутрішній та зовнішній поверхні (рис. 12: 9).

У зрізі берегової смуги також було виявлене зруйноване поховання **катакомбної культури**, від якого залишився череп дорослої людини. Впритул до скроневої кістки знайдена ліпна чаша з плоским дном без закраїни, прикрашена горизонтальними прокресленими лініями (рис. 13). Навколо поховання у культурному шарі локалізовані нечисленні уламки кераміки раннього бронзового віку. З катакомбною спільнотою пов'язані також уламки двох чаш з наліпним пружком (рис. 14: 9, 11) та вушком з отвором (рис. 14: 1). Принаймні один

фрагмент відноситься до **культурного кола Бабине** (рис. 12: 7). Частина посуду асоціюється з **бережнівсько-майвською зрубною культурою** (рис. 12: 3, 10).

Найпотужнішим та найбільш насиченим знахідками на місцезнаходженні Огрінь 4/4-а виявився шар **фінального етапу доби бронзи**. Серед керамічного матеріалу відзначимо три уламки з наліпними пружками (рис. 12: 2, 4, 5) або круглим наліпом на тулубі посудин (рис. 12: 14), ручка від черпака (рис. 12: 13), уламок посудини з вузькою циліндричною шийкою та косими вдавленнями трісочки на плічках (рис. 12: 6). До діагностичних речей фіналу доби бронзи відноситься повністю реконструйований горщик видовжених пропорцій з наліпним пружком в основі шийки (рис. 14: 33).

Окрім кераміки з культурного шару поселення походить однолезовий бронзовий ніж з горбатою спинкою та чітко оформленим прямокутним в перетині руків'ям (рис. 15: 1). Розмі-

Рис. 12. Огрінь 4/4-а: матеріали доби фінальної бронзи з культурного шару

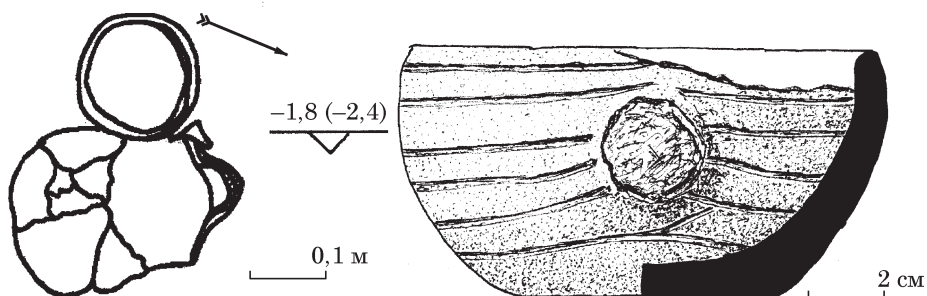

Рис. 13. Огрінь 4/4-а: поховання 1

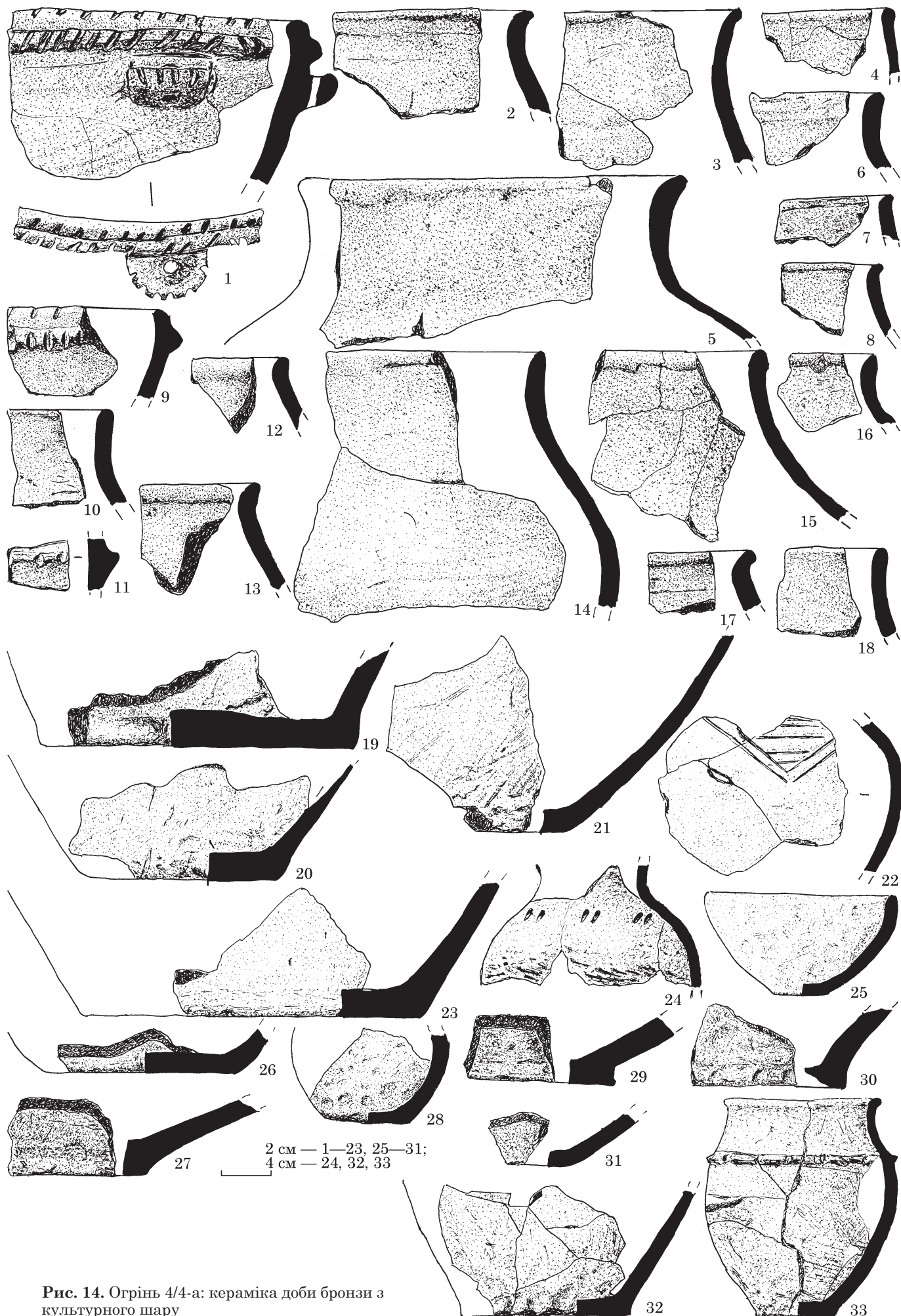

Рис. 14. Оgrинь 4/4-а: кераміка доби бронзи з культурного шару

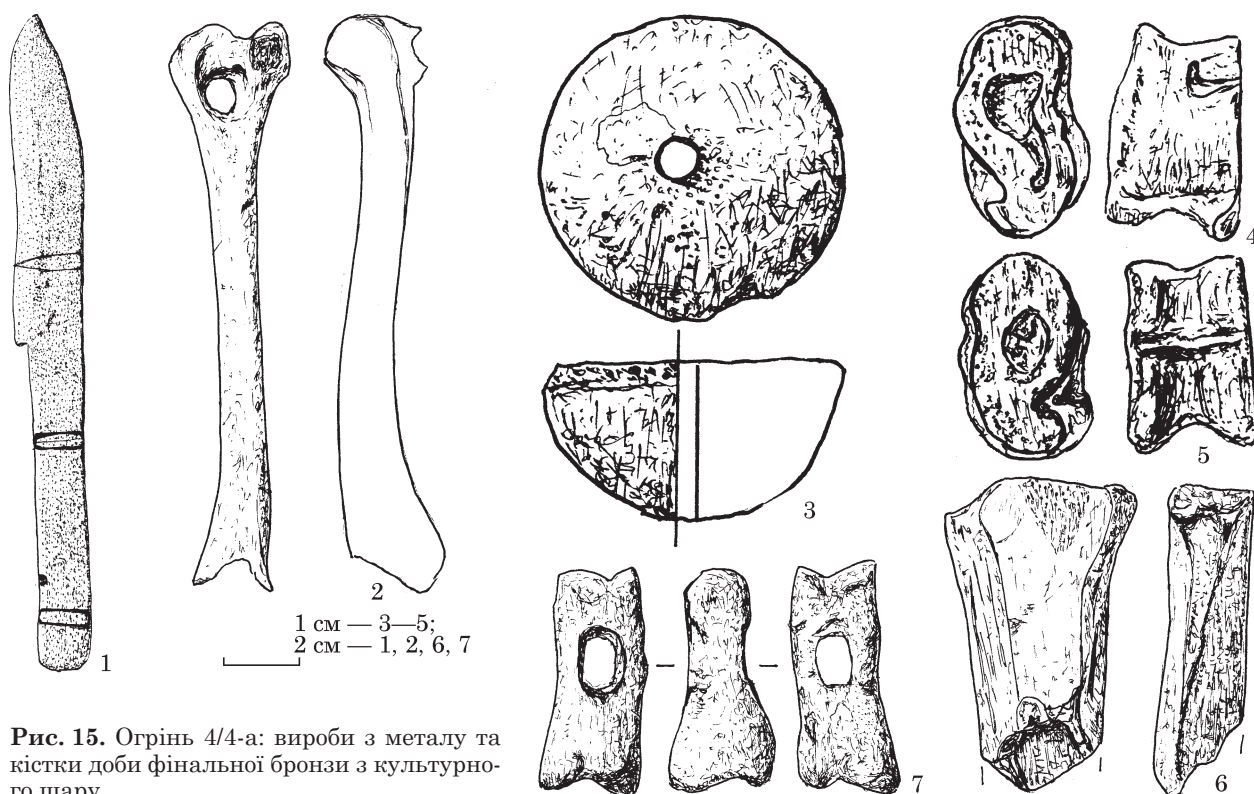

Рис. 15. Огринь 4/4-а: вироби з металу та кістки доби фінальної бронзи з культурного шару

ри ножа: довжина 17,5 см, ширина леза 1,7 см, довжина леза 8,6 см, товщина леза 0,2 см, довжина руків'я 8,4 см, ширина руків'я 1,4 см, товщина руків'я 0,4 см. Прямих аналогів ножу серед пам'яток фіналу доби бронзи знайти не вдалося. Непрямі паралелі походять з поселення Білозерській Лиман (Кривцова-Гракова 1949) та Безіменне II (Горбов 1995). Обидва ножі мали горбату спинку та отвір для закріплення руків'я. Згадані екземпляри відрізняються від огриньського ножа відсутністю чітко вираженого руків'я. Схожі за морфологічними особливостями ножі трапляються в похованнях чорногорівської групи кіммерійської культури, проте й у цьому випадку повне співпадіння форми, розмірів та пропорцій відсутнє (Махортих 2008). Усе ж таки, ураховуючи контекст знахідки, з великою долею обережності можна віднести огриньський ніж до фінального етапу доби бронзи.

Однорідніший матеріал походить із виявлених об'єктів — двох споруд та господарчої ями. Споруди фіксувалися в культурному шарі умовно лише за скупченням матеріалу.

Споруда 1 виявлена на відстані 23 м на північний захід від реперу (азимут 325°) на глибині 1,2 м від поверхні (1,4 м від репера) за концентрацією культурних залишків (розвалів посудин тощо).

Споруда імовірно мала прямокутну форму, розміром 9,5 × 8,5 м, орієнтована довгою віссю з північного заходу на південний схід. Західний кут споруди зрізаний обвалом берега. По всій площі споруди зафіксована концентрація

кераміки та кісток тварин на глибину 0,2—0,25 м. Останнє дозволяє припускати, що вона була заглиблена у ґрунт саме на цю глибину.

Споруда 2 виявлена на відстані 7,5 м на північний схід від реперу (азимут 35°) на глибині 1,4 м від поверхні (1,6 м від репера) за концентрацією культурних залишків (розвалів посудин тощо).

За концентрацією кераміки та кісток тварин можна припустити, що споруда мала прямокутну форму і розміри 7 × 4,5 м, орієнтована довгою віссю з північного заходу на південний схід. Імовірно, вона також була заглиблена у ґрунт на глибину 0,2—0,25 м.

На дні споруди по її центру ближче до північно-східної стіни були зафіксовані продукти горіння — тонкий прошарок деревного вугілля, — діаметр плями вогнища 0,7 м. Окрім кісток тварин та уламків кераміки на рівні, що відповідає дну споруди були виявлені кілька уламків кременю.

Яма 1 виявлена на відстані 10,4 м на північний схід від реперу (азимут 325°) на глибині 1,2 м від поверхні (1,4 м від репера) за концентрацією культурних залишків (розвалів посудин тощо). Нечіткі контури її простежені у двох контрольних профілях.

Яма овальної в плані форми, діаметрами 2,25 × 1,9 м і глибиною 0,3 м була щільно заповнена великими уламками посудин та кістками тварин.

У межах споруди 1 знайдено невелику колекцію керамічного посуду. Найбільшу увагу привертають три тюльпаноподібні горщики

Рис. 16. Огрінь 4/4-а: споруда 1

з наліпними пружками, розташованими на плічках посудин (рис. 16: 1—3). Пружок розділений пальцевими вдавленнями. Пропорції посудин видовжені. Можливо до цього ж типу відноситься уламок вінця з наліпним пружком в основі шийки (рис. 16: 6). Подібний посуд типовий для культур фіналу доби бронзи, насамперед білозерської та білогрудівської.

До цієї групи посуду належать два уламки овальних в перетині ручок від черпаків (рис. 16: 10, 11). Ще один фрагмент з ручкою знайдений в культурному шарі поселення (рис. 12: 13). До типу корчаг можна віднести високу посудину з роздутим в середній частині тулубом (рис. 16: 3). Окрім того, із заповнення споруди походить п'ять уламків вінець тонкостінних горщиків.

Схожий за своїми культурно-хронологічними та типологічними ознаками посуд походить із заповнення споруди 2. За походженням його можна поділити на дві групи. До першої, слідом за Я. П. Гершковичем, можна віднести посуд західного походження — з ареалів білозерської або білогрудівської культур (Гершкович 1998, с. 72). До типу корчаг належать три посудини з роздутими в середній частині тулубом та відносно вузькою шийкою. Дві з них орнаментовані в однаковому стилі: в основі шийці розташований наліпний пружок, нижче якого на тулубі розміщені під гострим кутом одне до одного два коротких відрізки наліпних пружків (рис. 17: 4, 5). На третій посудині два коротких наліпних пружки розташовані вертикально (рис. 17: 17).

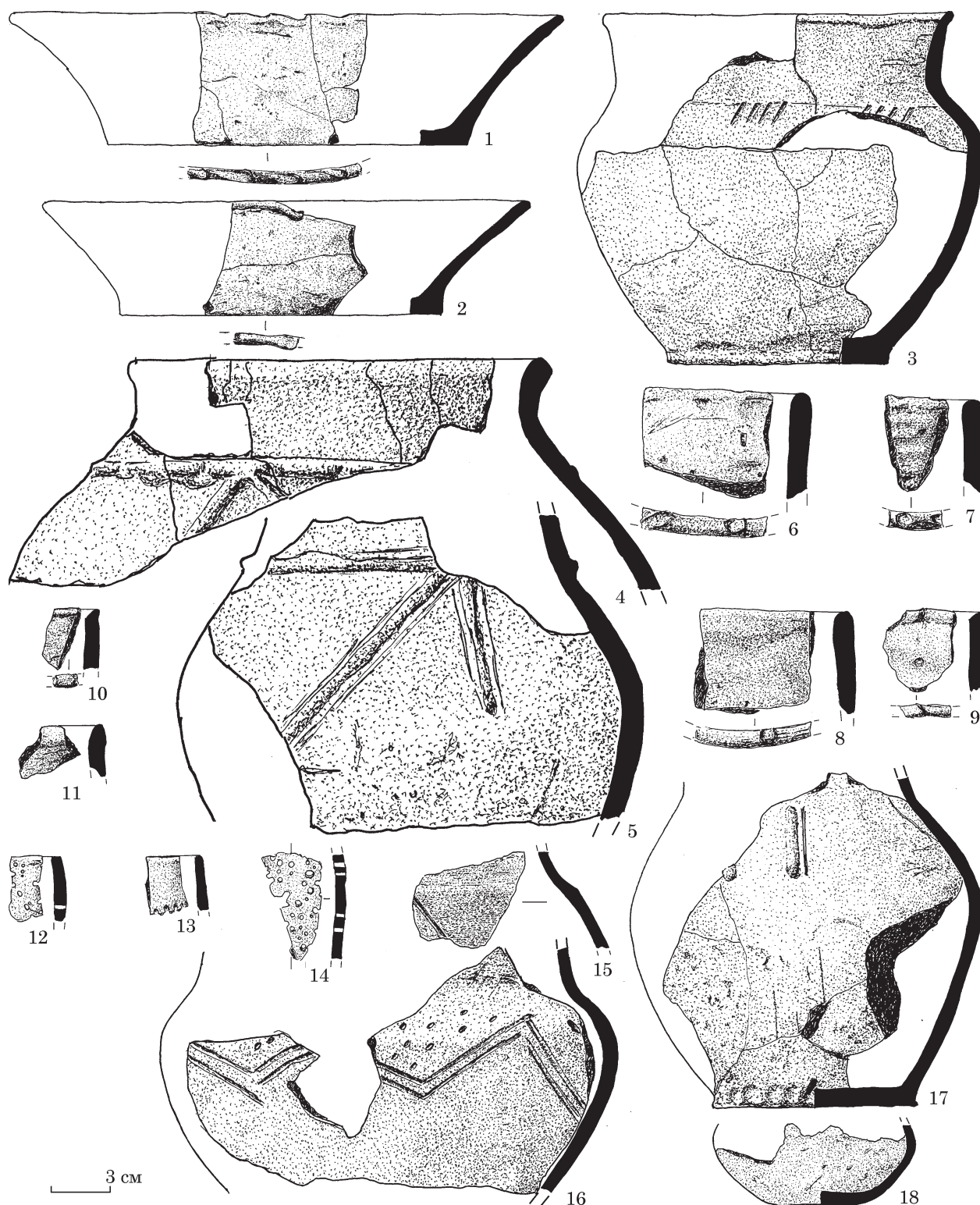

Рис. 17. Огрінь 4/4-а: споруда 2

До цієї ж групи посуду відносяться уламки двох кухлів з високою шийкою і тулубом, розширеним у верхній третині. Перший кухоль орнаментований короткими навіскісними насічками на плічках, тоді як другий — прокресленим подвійним зигзагом та круглими вдавленнями (рис. 17: 3, 16).

У заповненні споруди знайдені уламки двох жаровень — невисоких посудин з вертикаль-

ним прямим краєм, прикрашеним навіскісними вдавленнями (рис. 17: 1, 2). Подібні жаровні досить часто зустрічаються на поселеннях доби фінальної бронзи (Ромашко 2013).

Другу велику групу складає посуд, витoki якого можна простежити серед культур зрубної культурно-історичної спільноти. Проте належить цей посуд до більш пізнього постзрубного часу. Перш за все, це уламки банко-

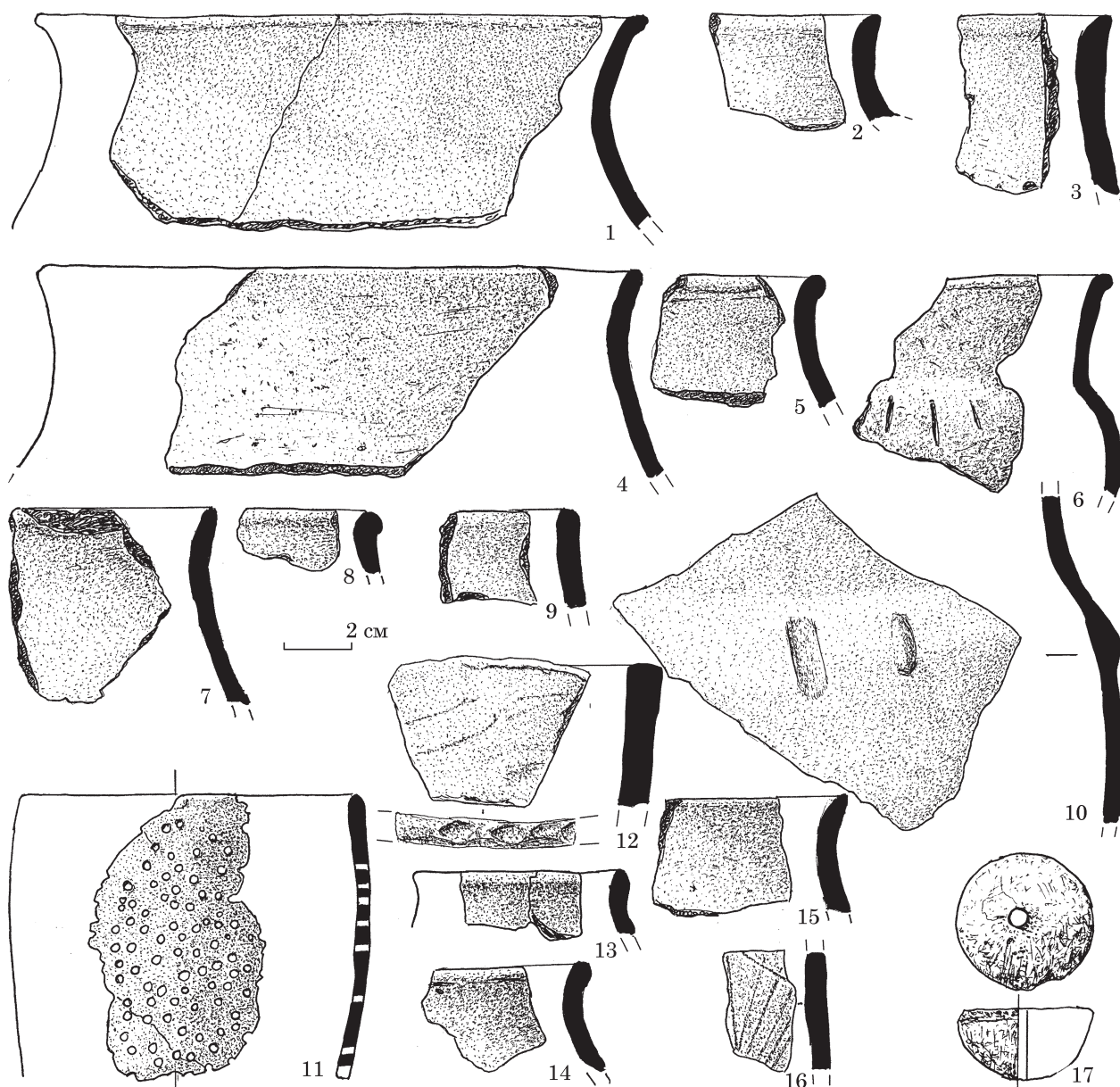

Рис. 18. Огринь 4/4-а: яма 1

подібних посудин з навскісним або пласким чи овальним краєм вінця — типовий посуд для пам'яток зрубної спільноти (рис. 17: 6—11, 13). Важливе значення має знахідка вінця посудини з трикутним у профілі «комірцем» (рис. 17: 11). Подібне оформлення краю вінця часто зустрічається на посуді з поселень фіналу доби бронзи Лівобережної України, як в степу, так і в лісостеповій частині (Ромашко 2011).

Окрім того знайдено два уламки друшляків (рис. 17: 12, 14) — доволі специфічний посуд, який також часто зустрічається на поселеннях фіналу доби бронзи (Іллінська 1961).

Знахідки із ями 1 в цілому схожі на матеріал з обох споруд. Основну частину знахідок складають уламки горщиків (рис. 18: 1—5, 6—8, 13—15) та банкоподібних посудин (рис. 18: 9, 12). Зріз вінця плаский або заокруглений, у двох випадках загострений (рис. 18: 13, 15), —

знову ж таки характерна ознака посуду фіналу доби бронзи.

Привертає увагу уламок бокової частини великої посудини з двома вертикальними наліпами (рис. 18: 10). Імовірно посудина має західне, білозерське походження.

З ями 1 походить ще один фрагмент друшляка (рис. 18: 11) та кістяне кружало, виготовлене з епіфізу кістки великої рогатої худоби (рис. 18: 17).

Само по собі кружало не є датовуючою знахідкою, але дуже часто зустрічається у поєднанні з іншими речами фіналу доби бронзи, особливо в похованнях (Ромашко 1999; Потапов 2000).

Привертають увагу особливості розташування досліджених об'єктів та знахідок з культурного шару в межах поселення. Основна кількість знахідок з культурного шару концентрується на просторі між спорудами 1 і 2.

Там само знаходиться й яма 1. Аналогічна ситуація зафіксована на Давидо-Микільському поселенні на Сівєрському Дінці, де знахідки з культурного шару та інші господарські об'єкти розташовані на невеликому майданчику в центрі поміж спорудами доби фінальної бронзи. Подібна планіграфія на нашу думку свідчить на користь одночасного існування досліджених споруд, й основна господарча діяльність мешканців проходила на обмеженій площі між ними. На Давидо-Микільському поселенні мова йде про три житла фіналу доби бронзи (Пробийголова 2012). Стосовно поселення Огринь 4/4-а можна казати лише про дві споруди, хоча не виключено, що якась частина жител знаходилася ближче до берега й була зруйнована зсувами.

У підсумку нашого короткого аналізу порівняно нечисленної керамічної колекції доби бронзи поселення Огринь 4/4-а зазначимо, що основна її частина відноситься до заключного періоду епохи. Утім, навіть попри відносно невелику кількість знахідок, помітна неоднорідність дослідженого керамічного посуду.

Перша група знахідок має західне, білозерське або білогрудівське походження. Але при цьому помітна присутність групи постзрубного посуду, витоки якого лежать серед культур зрубної культурно-історичної спільноти. Подібна ситуація неодноразово зустрічалась на поселеннях як Лівобережжя Дніпра, так і на більш східних територіях (Гершкович 1998; Горбов, Литвиненко 1998). Різниця між керамічними комплексами поселень полягає насамперед у відсотковому співвідношенні різних за походженням груп посуду. Попередньо можна констатувати, що скоріш за все населення фіналу доби бронзи поселення Огринь 4/4-а у своїй основі належить до постзрубного часу, тобто сформувалося на підґрунті бережнівсько-маївської зрубної культури. Наявність посуду західного походження може свідчити про активні міжкультурні контакти наприкінці бронзової доби населення, що мешкало у гирлі Самари. Знахідки кам'яних артефактів, що походять з досліджених об'єктів та культурного шару не суперечать встановленій культурно-хронологічній послідовності нашарувань (рис. 19—22).

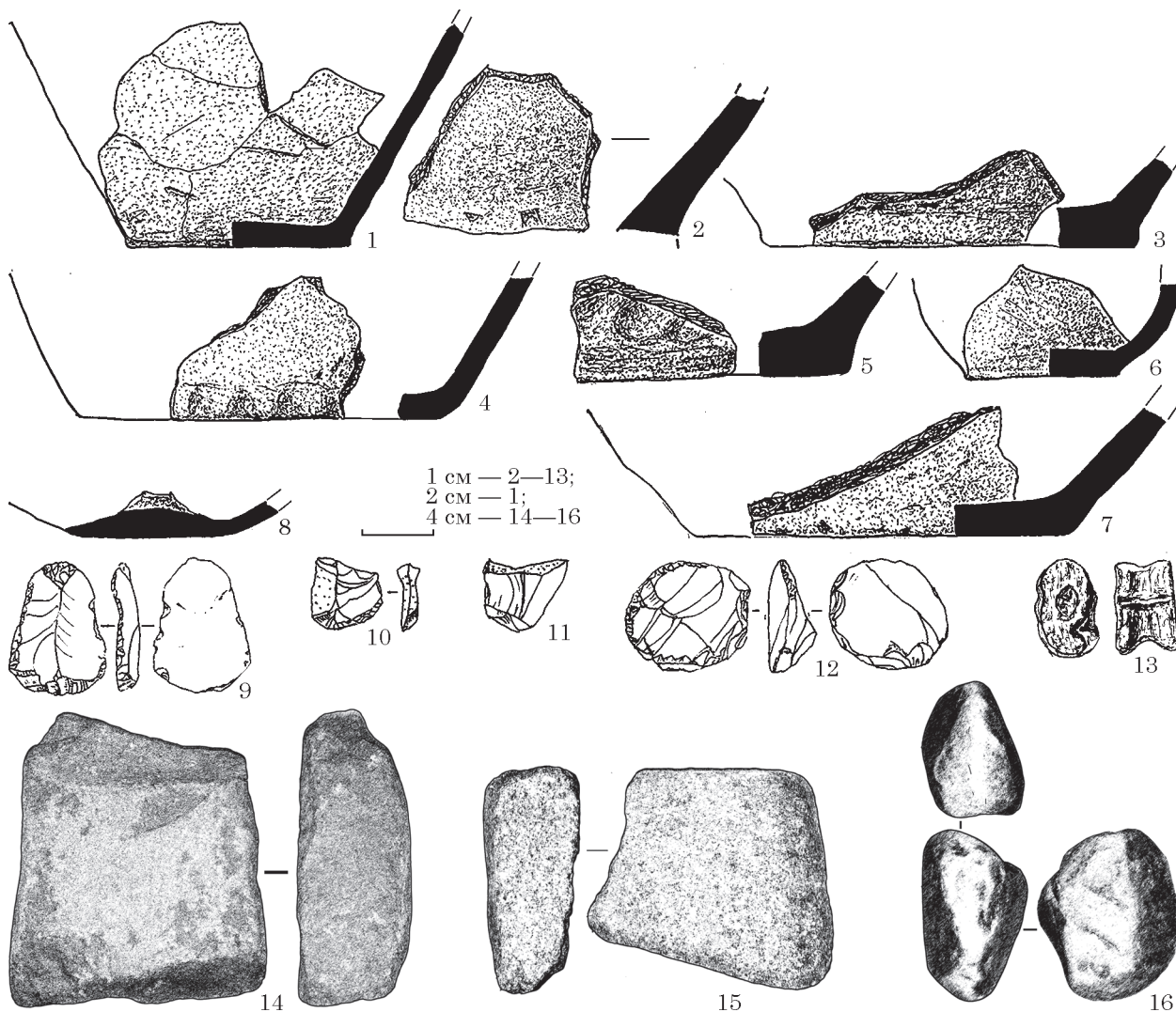

Рис. 19. Огринь 4/4-а: кераміка, вироби з каменю та кременю зі споруди 2

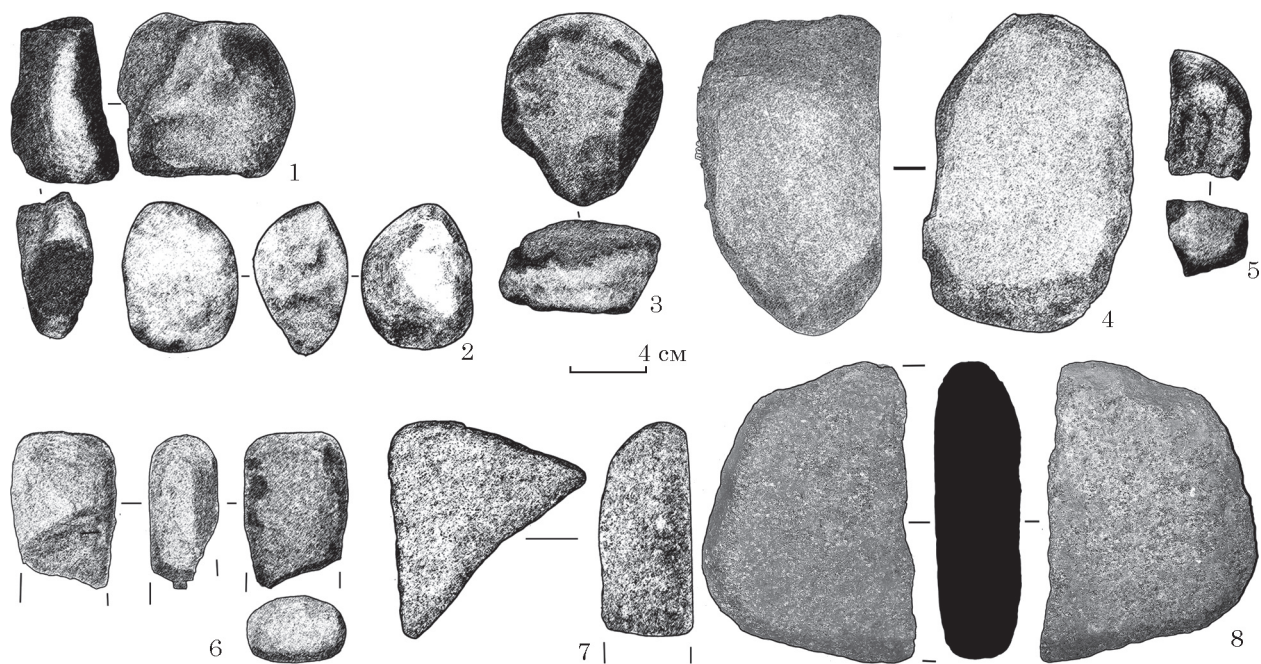

Рис. 20. Огрінь 4/4-а: вироби з каменю зі споруди 1

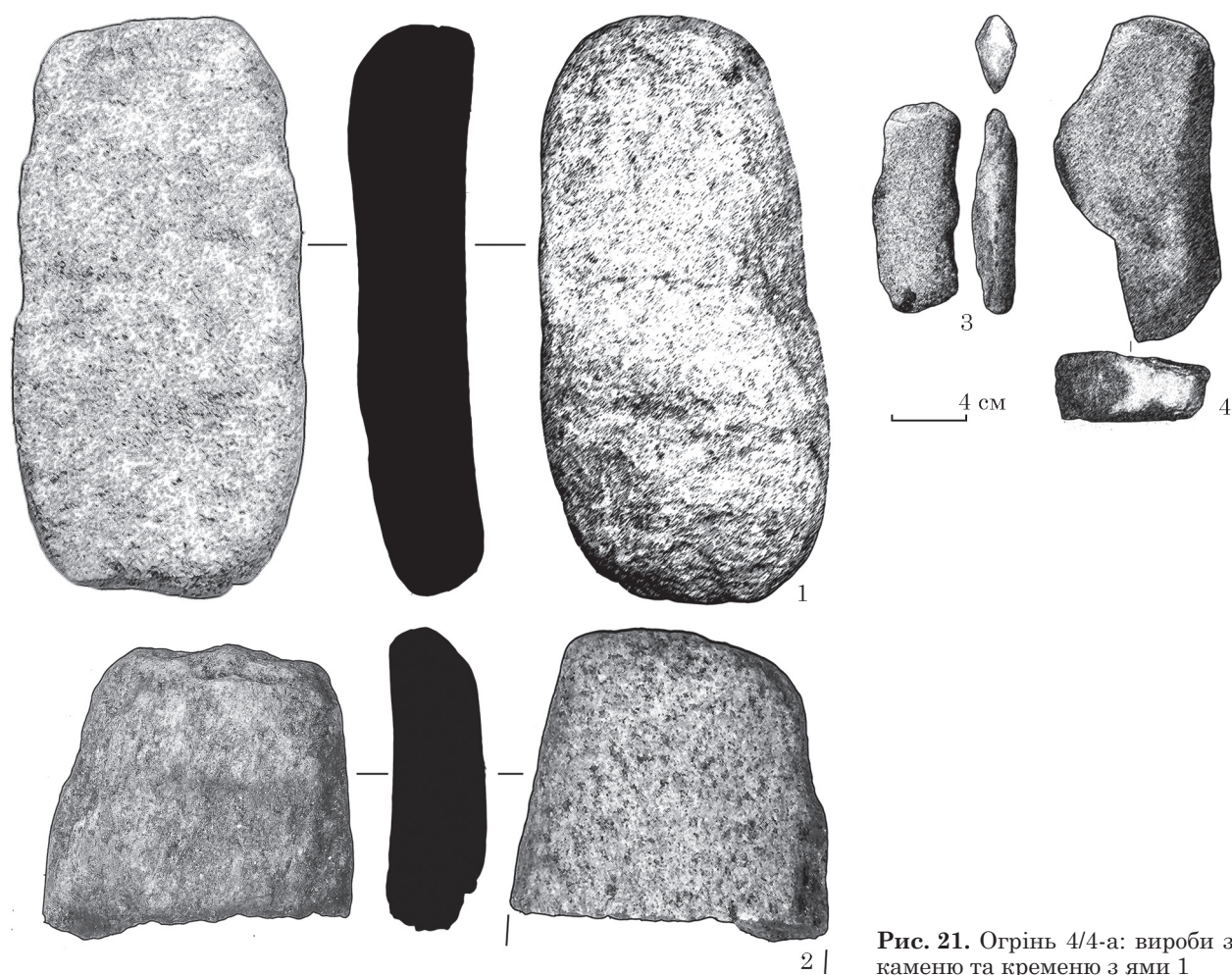

Рис. 21. Огрінь 4/4-а: вироби з каменю та кременю з ями 1

Таким чином, матеріали стоянки Огрінь 4/4-а у цілому співвідносяться з матеріалами інших пунктів півострова, насамперед 4 та 4-а, виявленими роботами Дніпрогесівської експедиції.

Матеріали доби неоліту, їх різна культурна приналежність та особливості залягання — поодинокі знахідки на усій території пам'ятки, свідчать, що розкопана ділянка скоріш є пери-

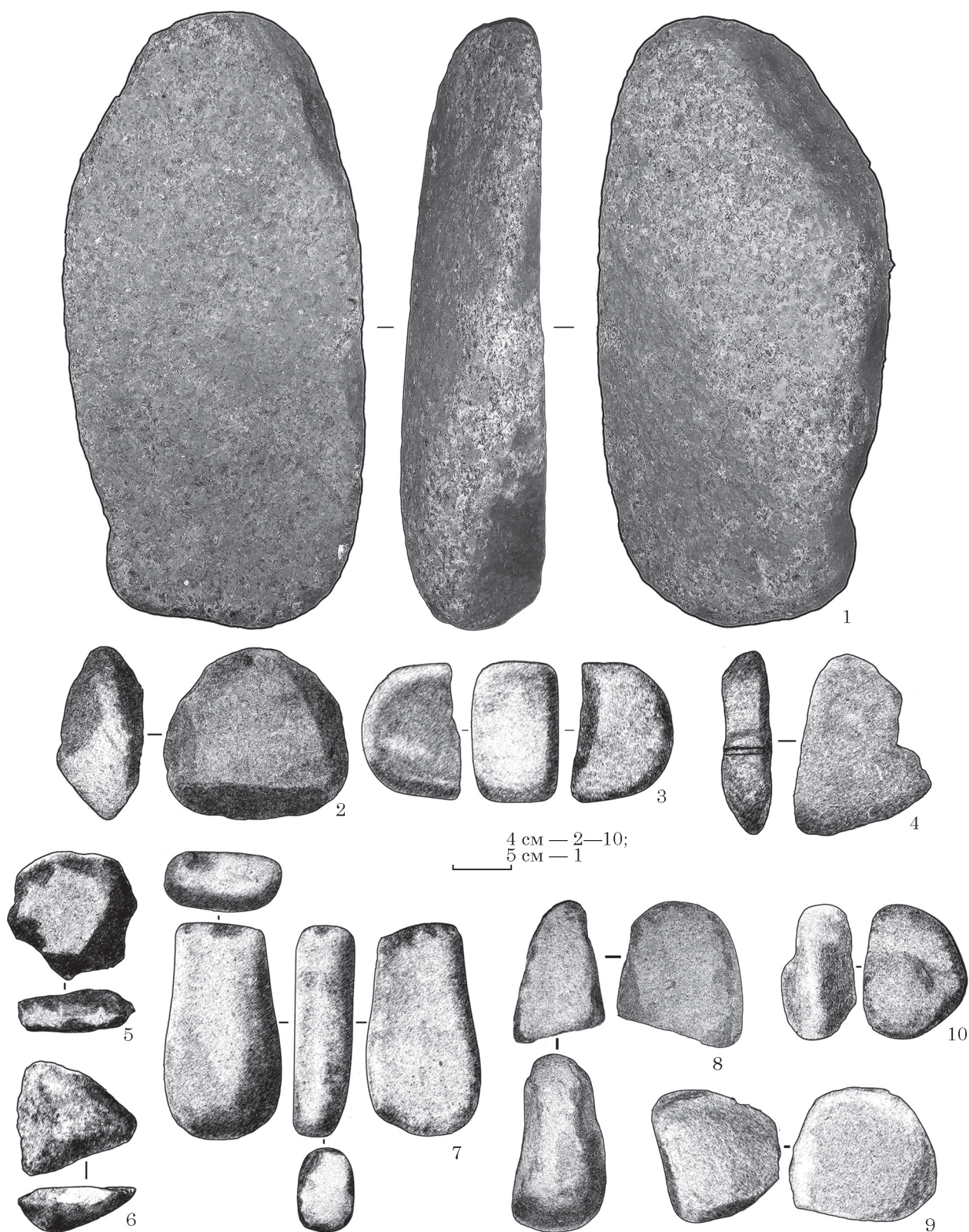

Рис. 22. Огринь 4/4-а: вироби з каменю з культурного шару доби бронзи

ферією неолітичних поселень, які, вочевидь, зруйновані водами Дніпровського водосховища. Частина матеріалів цілком може бути перевідкладеною.

Артефакти доби ранньої бронзи не дають підстав припускати існування на даній пам'ятці побутових комплексів даного періоду. Найв-

ність залишків поховання цілком укладається у наші знання про старожитності Огринського півострова. Ґрунтові могильники з різночасовими похованнями, у тому числі з похованнями доби неоліту—бронзи, зафіксовані по усій береговій смузі від 8 стоянки й нижче по Дніпру (стоянки 4а, 6 і 7).

Стосовно матеріалів доби фінальної бронзи, правомірним також виглядає висновок про периферійний, відносно основної території давнього поселення, характер розкопаних об'єктів та залишків культурного шару.

Подібні припущення відповідають неодноразово зафіксованим спостереженням про швидку руйнацію берегової смуги водами Дніпровського водосховища, а разом з нею й археологічних пам'яток по берегах р. Дніпро узагалі та Огриньському півострові зокрема. Нагадаємо, що підмивання культурного шару на стоянках 4 та 4-а констатували ще М. О. Міллер та А. В. Добровольський.

Обговорення результатів. Формування культурного шару на Огриньському узбережжі безпосередньо залежало від геоморфології цієї місцевості. У складі Дніпрогесівської експедиції НКП УРСР від 1930 р. працювала група геологів-четвертинників, на чолі з тодішнім директором Інституту геологічних наук ВУАН акад. В. В. Резніченком та його заступником І. А. Лепікашем. Саме І. А. Лепікаш працював разом з археологами на Огриньському півострові і надав геологічну характеристику цієї місцевості (1934). Огриньський півострів у його роботах фігурує як останець — острів Кучугурний, або Великий Кучугурний, — через відокремлення цієї території від плато «...*прохідною долиною р. Шиянки*». Зазначалося, що «...*цей останець до р. Шиянки має стрімкий похил, і до Дніпра більш поступовільний*». Сам же останець «...*укритий горбкуватими еоловими пісками на гранітовій основі... Понад Дніпром схил виположується і переходить у тераси піскової та заплаву...*» (Лепікаш 1934, с. 10). Спостереження за стратиграфією розкопів 1932 р. на оргиньських стоянках та по р. Шиянка дозволили І. А. Лепікашу констатувати наявність двох горизонтів похованого гумусованого піску, нижній з яких пов'язується з добою неоліту, верхній — з добою бронзи. Формування специфічної картини нашарувань пояснювалося палеокліматичними змінами, еоловими процесами та антропогенним чинником (Лепікаш 1934, с. 91—100). Висновки І. Л. Лепікаша увійшли до згаданих вище узагальнюючих праць М. О. Міллера. Його спостереженням принципово відповідають стратиграфічні дані стоянки Огринь 4/4-а.

М. О. Міллер, урахувуючи велику концентрацію археологічних матеріалів на Огриньському півострові, передбачав, що уся прибережна смуга вкрита «...культурними залишками, більш щільними у місцях, більш зручних для життя та господарства» (Міллер 1935, с. 164; 1965, с. 86), які репрезентують усі археологічні епохи, починаючи з мезоліту. Низка досліджень, що мали місце на Огриньському півострові у середині — другій половині ХХ ст. (Мизин 1970; Балакин 1982; Ромашко 1985; Телегін 2002 та ін.), а також масштабні розвід-

Іларіон Автономович Лепікаш (1904—1937), фото з родинного архіву Лепікашів

ки 2007 й 2017 рр. цілком підтверджують спостереження М. О. Міллера.

Зокрема, у 2007 р. Дніпропетровська цільова археологічна експедиція під керівництвом В. А. Ромашка здійснила спробу з'ясувати сучасний стан збереженості археологічних пам'яток на Ігринському півострові. Висновки В. А. Ромашка зводилися до наведених нижче положень (Ромашко 2007).

- Культурний шар на північному заході Ігринського півострова зберігся уздовж прибережної смуги на відстань до 800 м.

- Потужність культурного шару коливається від 1 до 1,5 м. За своїми літолого-гранулометричними характеристиками він представлений двома горизонтами — верхнім, з переважанням матеріалів ХVIII—ХІХ ст., часу ранніх слов'ян та киеворуського періоду, та нижнього, з доміантою матеріалів раннього та пізнього бронзового віку, серед яких трапляються артефакти мезолітичної доби та нео-енеоліту.

- У всій прибережній смузі у шурфах та промивах зустрічалися матеріали усіх, представлених на півострові культур та епох. При цьому знахідки доби мезоліту та киеворуського часу переважають на півночі дослідженої території у зоні VIII Ігринської мезолітичної стоянки, тоді як у південній частині зустрічаються здебільшого матеріали ранньої та пізньої бронзи, ранніх слов'ян та ХVIII—ХІХ ст.

- Виявлення кам'яної закладки у південній частині півострова свідчать про існування могильника ямно-катакомбного часу.

- Численні знахідки уламків посуду білозерського часу ХІІ—Х ст. до н. е. підтверджують існування поселення доби фінальної бронзи та уточнюють його північний край.

Отримані дані уточнені розвідкою 2017 р. Дніпровської експедиції ДП «НДЦ “ОАСУ”». Стратиграфія нашарувань в цілому підтвердила спостереження попередніх часів. Фіксувалися два шари похованої гумусованої супісї насичені уламками кісток тварин та ліпної кераміки ранньослов'янського часу та доби раннього заліза, а також керамікою доби бронзи відповідно.

Кераміка доби фінальної бронзи білозерського часу за технологією виготовлення та обробкою поверхні чітко розподіляється на дві категорії — столову та кухонну. Столовий посуд виготовлений з добре вимученого тіста з домішкою дрібноструктурного піску поверхня посудин добре заглажена чи лискована. Кухонна — товстостінна, з домішкою дрови чи крупного піску, з грубо заглаженою поверхнею. Форма посудин реконструюється як тюльпаноподібна. Декор представлений двома типами. Перший — пружок, розсічений пальцевими або нігтьовими вдавленнями, навскісними насічками тощо. Другий тип декору — заглиблені композиції, виконані у тій же техніці (Тесленко 2017).

Динаміка освоєння території Огринського півострова демонструє, що початково заселялася північна частина Кучугурного острова (за визначенням І. А. Лепікаша). Матеріали доби мезоліту та неоліту займають смугу узбережжя р. Самари при впадінні її у Дніпро, або знаходяться на березі заливних стариць (блукв) та протоки Старухи. Прикметно, що давнє населення переважно селилося уздовж проток самарської «дельти». Подібна топографія стоянок простежується й до фіналу бронзової доби, коли практично усе узбережжя являло собою ледь не єдине поселення.

В. А. Ромашко говорив, що у цей час була щільно заселена уся берегова смуга від Любимівки на Дніпрі нижче с. Чаплі й угору по Самарі до сучасного м. Новомосковська. Саме наприкінці бронзової доби поселення й могильники (пункти 9—12) з'являються у заплаві р. Шиянки, що відокремлювала острів Кучугурний від лівобережного плато (Миллер 1935, с. 173—174). З тезою М. О. Міллера про те, що за доби пізньої та фінальної бронзи населення залишає узбережжя й перебирається у долину р. Шиянки погодитися важко (Миллер 1935, с. 173), цьому суперечить простежений шар фінальної бронзи по берегах Дніпра й Самари. Але саме в цей час через кліматичні зміни у долині Шиянки складаються зручні умови для життя й вона активно заселяється. Подібна ситуація простежена у цей період й у Нижньому Подонні (van Hoof et al. 2012).

Не можна не підкреслити наявності залишків різночасових ґрунтових могильників, здебільшого енеоліту — бронзової доби на узбережжі р. Самари та Дніпра, на площі стоянок та поселень. Адже на верхівці вододільного

плато над Огринським півостровом, вище сучасного Рибальського гранітного кар'єру розташовується великий курганный могильник, який за усним повідомленням А. В. Андросова налічував 43 насипи наприкінці 1980-х рр. Домінуючий насип висотою 11 м, позначений на топографічних мапах 1853 та 1875 рр. як «Могила Німецька», вочевидь через безпосередню близькість колонії німців-лютеран Фішердорф (нині Рибальське). Наявність курганных та плоских могильників доби бронзи, зокрема ранньої, у Подніпров'ї факт давно встановлений (Шапошнікова 1971).

Археологічні старожитності цього мікрорайону представлені також побутовими та поховальними пам'ятками від доби каменю та середньовіччя поблизу с. Чаплі (Добровольський 1954), біля с. Стара Огринь (Ковалева 1962) та в урочищі Огринь-Підкова (Бодянский 1971, с. 99—100; Приходнюк 1980, с. 133) на Поповому мисі (Ковалева 1961; Ромашко та ін. 2006) у гирлі Самари. Особливого значення набули багаторічні розкопки відомої 8 Огринської стоянки (Добровольський 1949; Телегін 2002; Залізняк 2018), де виявлені матеріали від доби мезоліту до середньовіччя. Нарешті, по усій території сучасного Огринського півострова зустрічаються артефакти козацького часу XVII—XVIII ст., у тому числі пов'язані з існуванням т. зв. Усть-Самарського ретраншементу, залишки якого ще фіксували в 1931—1932 рр.

Відтак, зручне розташування Огринського півострова обумовило його насиченість різночасовим археологічним матеріалом. Різноманітні археологічні старожитності цієї місцини досліджені лише частково. На сьогодні археологічний та історико-культурний ландшафт півострова майже повністю змінений унаслідок впливу антропогенного фактору. Він певною мірою зберігся у північно-західній та західній частинах півострова, частина пам'яток утрачена безповоротньо. Відомі на сьогодні пам'ятки продовжують руйнуватися водами Дніпровського водосховища та потребують постійного моніторингу. Унікальність цієї території в археологічному контексті дозволяє розглядати усю сукупність археологічних пам'яток, — існуючих, досліджених, та на жаль утрачених, — у межах єдиного **Огринського археологічного комплексу**. Вочевидь, результати більш ніж сторічних археологічних досліджень на цій території, потребують узагальнення та окремої публікації.

Подяки. Автори щиро вдячні Андрію Андросову, Андрію Антонову, Валерії Теліженко, Остапу Тесленку за допомогу у підготовці та оформленні ілюстрацій, Артему Костюку — автору проекту OldMaps за надані консультації, Ользі Лепікаш за надану світлину з домашнього архіву та люб'язну згоду на її публікацію, а також Sean Mark Miller (MA) за редагування резюме.

ЛІТЕРАТУРА

- Балакін, С. А. 1982. Охоронні розкопки поселення та поховань доби бронзи на Ігреньському п-ві. *Археологія*, 39, с. 107-108.
- Белановская, Т. Д. 1995. *Из древнейшего прошлого Нижнего Подонья: Поселение времени неолита и энеолита Ракушечный Яр*. Санкт-Петербург: СПбУ.
- Бодянский, О. В. 1971. Знахідки епохи Київської Русі у Надпоріжжі. *Середні віки на Україні*, 1, с. 196-199.
- Гаскевич, Д. Л. 2010. Северо-понтійское импресо: происхождение неолитической керамики с гребенчатым орнаментом на юге Восточной Европы. *Stratum plus*, 2, с. 213-251.
- Гершкович, Я. П. 1998. Этнокультурные связи в эпоху поздней бронзы в свете хронологического соотношения памятников. *Археологический альманах*, 7, с. 61-92.
- Голубчик, Л. М., Філімонов, Д. Г., Мишуста, О. В. 2017. *Звіт про археологічну розвідку на території Дніпропетровської області у 2017 р.* Архів ДО-ЦОІКЦ, № 2017/12.
- Горбов, В. Н. 1995. К проблеме культурной атрибуции поселения на Белозерском лимане. В: Бочкарев В. С. (ред.). *Конвергенция и дивергенция в развитии культур эпохи энеолита—бронзы Средней и Восточной Европы. Материалы конференции и дискуссии 21—25 августа 1995 года*. 2. Саратов: ИИМК, с. 52-72.
- Горбов, В. Н., Литвиненко, Р. А. 1998. К вопросу о населении бассейна р. Ворсклы в конце бронзового века. *Проблемы археологии Поднепровья*, с. 69-79.
- Горбов, В. Н., Божко, Р. П., Кушнир, В. В. 2013. Археологические комплексы на территории крепости Кальмиус и ее окрестностей. *Донецкий археологический сборник*, 17, с. 132-149.
- Горбов, В. Н., Божко, Р. П., Забавин, В. О. 2013. Мариупольский могильник и неолитический слой поселения Кальмиус. В: Балабанов, К. В. (ред.). *Україна і світ: проблеми історії. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Маріуполь. 29 листопада 2013 року*. Маріуполь: МДУ, с. 188-192.
- Даниленко, В. Н. 1969. *Неолит Украины. Главы древней истории юго-восточной Европы*. Киев: Наукова думка.
- Даниленко, В. М. 1986. *Кам'яна Могила*. Київ: Наукова думка.
- Добровольський, А. В. 1932. *Стоянка 4а с. Огринь, лівий берег Дніпра*. НА ІА НАН України, ф. 18, спр. 134.
- Добровольський, А. В. 1954. Могильник в с. Чаплі. *Археологія*, IX, с. 106-118.
- Залізняк, Л. Л. 2018. Мезолітичні мисливці та рибалки Надпоріжжя за матеріалами поселення Огринь 8. *Археологія*, 3, с. 3-19.
- Ильинская, В. А. 1961. Бондарихинская культура бронзового века. *Советская археология*, 1, с. 26-45.
- Каталог... 1899. *Каталог выставки XI-го Археологического съезда в Киеве (в здании Университета Св. Владимира)*. Киев: И. Н. Кушнерев и К°.
- Кияшко, В. Я. 1994. *Между камнем и бронзой (Нижнее Подонье в V—III тысячелетиях до н. э.)*. Донские древности, 3. Азов.
- Ковалева, И. Ф. 1961. Клад кремневых орудий из окрестностей Днепропетровска. *Советская археология*, 4, с. 245-249.
- Ковалева, И. Ф. 1962. Погребение IV в. у с. Старая Игрень. *Советская археология*, 4, с. 233-238.
- Ковалева, И. Ф. 1971. *Днепрогесовская археологическая экспедиция Наркомпроса УССР 1927—1932 гг.* Автореферат диссертации канд. ист. наук. ДГУ.
- Ковалева, И. Ф. 1980. *Очерки древнейшей истории племен степной Украины (по материалам Днепрогесовской экспедиции НКПроса УССР 1927—1932 гг.)*. Днепропетровск: ДГУ.
- Ковалева, И. Ф. (сост.). 1981. *Методические указания по изучению курса исторического краеведения (памятники археологии)*. Днепропетровск: ДГУ.
- Котова, Н. С. 1994. *Мариупольская культурно-историческая область (Днепр-донское междуречье)*. Археологічні пам'ятки та історія стародавнього населення України, 1. Луцьк: Вежа.
- Котова, Н. С. 2002. *Неолитизация Украины*. Луганск: Шлях.
- Котова, Н. С. 2015. *Древнейшая керамика Украины*. Киев; Харьков: Майдан.
- Кривцова-Гракова, О. А. 1949. Поселение бронзового века на Белозерском лимане. *Краткие сообщения ИИМК*, XXVI, с. 76-85.
- Лепікаш, Л. А. 1934. *Геоморфологія та четвертинні поклади пониззя р. Самари і долини Дніпра від Дніпропетровська до Запоріжжя*. Київ: ВУАН.
- Манько, В. О. 2006. *Неоліт Південно-Східної України*. Київ: Шлях.
- Махортых, С. В. 2008. *Культура и история киммерийцев Северного Причерноморья*. Диссертация д-ра ист. наук. ИА НАН Украины.
- Мельник, К. 1893. *Каталог коллекции древностей А. Н. Поля, в Екатеринославе*. I. Киев: С. В. Кульженко.
- Мізінь, В. О. 1970. Знахідка ливарної матриці на поселенні пізньої бронзи під Дніпропетровськом. *Археологія*, XXIII, с. 214-216.
- Міллер, М. О. 1932. *Звіт за археологічні дослідження на території затоплення Дніпра від р. Сури до р. Самари, в 1931—1932 рр.* НА ІА НАН України, ф. 18, спр. 145.
- Міллер, М. А. 1935. Памятники родового общества на Игреньском полуострове. *Проблемы истории докапиталистических обществ*, 9—10, с. 162-178.
- Міллер, М. А. 1965. *Первобытный период в истории Нижнего Днепра*. Мюнхен: Institut zur Erforschung der UdSSR.
- Потапов, В. В. 2000. Памятники конца эпохи поздней бронзы на р. Смела. *Донская археология*, 3—4, с. 62-69.
- Приходнюк, О. М. 1980. *Археологічні пам'ятки Середнього Придніпров'я VI—XI ст. н. е.* Київ: Наукова думка.
- Пробейголова, А. С. 2012. Постройки финала эпохи бронзы Давыдо-Никольского поселения на Северском Донце. В: Отрощенко, В. В. (ред.). *Проблемы дослідження пам'яток археології Східної України*. Луганськ: Елтон, с. 335-340.
- Ромашко, В. А. 1985. Об одном из типов псалиев рубежа — начала тысячелетия до н. э. *Проблемы археологии Поднепровья*, с. 90-97.
- Ромашко, В. А. 1999. Погребальный обряд позднесрубных племен Украины: критерии отбора источников, региональные особенности. *Проблемы археологии Поднепровья*, с. 119-138.
- Ромашко, В. А., Марина, З. П., Тесленко, Д. Л., Фещенко, Е. Л., Яровой, А. Г., Свистунов, В. В., Рыбалка, А. Н., Мишуста, А. В. 2006. *Отчет о разведках и раскопках памятников археологии на Поповом мысу у пос. Старая Игрень в г. Днепропетровске в 2006 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 2006/75.

Ромашко, В. А. 2007. *Информация о разведках на Игреньском полуострове в г. Днепропетровске в 2007 г.* Архів ДООІКЦ.

Ромашко, В. А. 2011. К вопросу о генезисе срубно-белозерской культуры. В: *Проблеми гірничої археології. Матеріали VIII Міжнародного Картамиського польового археологічного семінару. с. Новозванівка Попаснянського р-ну Луганської області. 15—16 липня 2009 р.* Алчевськ: ДонДТУ, с. 151-172.

Ромашко, В. А. 2013. *Заключительный этап позднего бронзового века Левобережной Украины (по материалам богуславско-белозерской культуры).* Киев: КНТ.

Скриленко, А. 1905. *Материалы для археологической карты Екатеринославской губернии.* Екатеринослав: Губернское Земство.

Телегін, Д. Я. 1968. *Дніпро-донецька культура. До історії населення неоліту-раннього металу півдня Східної Європи.* Київ: Наукова думка.

Телегін, Д. Я. 1991. *Неолитические могильники мариупольского типа (свод археологических источников).* Киев: Наукова думка.

Телегін, Д. Я., Титова, Е. Н. 1998. *Поселения Днепро-Донецкой этнокультурной общности эпохи неолита. Свод археологических источников.* Киев: Наукова думка.

Телегін, Д. Я. 2002. *Ігреньське поселення на Подніпрів'ї та проблема житлобудування в мезоліті Східної Європи.* Луганськ: Шлях.

Теліженко, С. А. *Пам'ятки раннього-пізнього неоліту середньої течії Сіверського Дінця* (готується до публікації).

Тесленко, Д. Л. 2017. *Звіт про проведення наукової археологічної розвідки на об'єктах археологічної спадщини Ігреньського півострова.* НА ІА НАН України, ф. 64, 2017/082.

Тесленко, Д., Пробийголова, О., Антонов, А., Якімова, І. Ярошенко, Я. 2020. Дослідження багатопарового поселення Ігрень 4/4-а. *Археологічні дослідження в Україні 2019 р.*, с. 21-23.

Шапошнікова, О. Г. 1971. *Ямна культура.* В: Бібіков, С. М. (ред.). *Археологія Української РСР.* 1. Київ: Наукова думка, с. 263-281.

Van Hoof, L., Dally, O., Schlöffel, M. 2012. Staying Home of Staying with your Cattle? Different reaction to Enviromental Changes in the Late Bronze Age of the Lower Don Area (Southern Russia). *ETopoi Journal for Ancient Studies*, Special 3, p. 71-75.

REFERENCES

Balakin, S. A. 1982. Okhoronni rozkopky poselennia ta pokhovan doby bronzы na Ihren'skomu p-vi. *Arkheolohiia*, 39, s. 107-108.

Belanovskaia, T. D. 1995. *Iz drevneishego proshlogo Nizhnego Podonia: Poselenie vremeni neolita i eneolita Rakushechnyi Iar.* Sankt-Peterburg: SPbU.

Bodianskyi, O. V. 1971. *Znakhidky epokhy Kyivskoi Rusi u Nadporizhzhii. Seredni viky na Ukraini*, 1, s. 196-199.

Gaskevich, D. L. 2010. Severo-pontiiskoe impresso: pr-oiskhozhdienie neoliticheskoi keramiki s grebenchatym ornamentom na iuge Vostochnoi Evropy. *Stratum plus*, 2, s. 213-251.

Gershkovich, Ia. P. 1998. Etnokulturnye sviazi v epokhu pozdnei bronzы v svete khronologicheskogo sootnosheniia pamiatnikov. *Arkheologicheskii almanakh*, 7, s. 61-92.

Holubchuk, L. M., Filimonov, D. H., Myshusta, O. V. 2017. *Zvit pro arkheolohichnu rozvidku na terytorii Dnipropetrovskoi oblasti u 2017 r.* Arkhiv DOTsOIKTs, N 2017/12.

Gorbov, V. N. 1995. K probleme kulturnoi atributsii posele-niia na Belozerskom limane. In: Bochkarev V. S. (ed.). *Konver-gentsiia i divergentsiia v razvitii kultur epokhi eneolita—bronzы Srednei i Vostochnoi Evropy. Materialy konferentsii i diskussii 21—25 avgusta 1995 goda.* 2. Saratov: IIMK, s. 52-72.

Gorbov, V. N., Litvinenko, R. A. 1998. K voprosu o nase-lenii basseina r. Vorskly v kontse bronzovogo veka. *Problemy arkheologii Podneprov'ia*, s. 69-79.

Gorbov, V. N., Bozhko, R. P., Kushnir, V. V. 2013. Arkheo-logicheskie kompleksy na territorii kreposti Kalmius i ee okrestnostei. *Donetskyi arkheolohichnyi zbirnyk*, 17, s. 132-149.

Gorbov, V. N., Bozhko, R. P., Zabavin, V. O. 2013. Mar-iupolskii mogilnik i neoliticheskii sloi poseleniia Kalmius. In: Balabanov, K. V. (ed.). *Ukraina i svit: problemy istorii. Zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovopraktychnoi kon-ferentsii. Mariupol. 29 lystopada 2013 roku.* Mariupol: MDU, s. 188-192.

Danilenko, V. N. 1969. *Neolit Ukrainy. Glavy drevnei istorii iugo-vostochnoi Evropy.* Kiev: Naukova dumka.

Danylenko, V. M. 1986. *Kam'iana Mohyla.* Kyiv: Naukova dumka.

Dobrovolskyi, A. V. 1932. *Stoianka 4a s. Ohryn, livyi bereh Dnipra.* NA IA NAN Ukrainy, f. 18, spr. 134.

Dobrovolskyi, A. V. 1954. *Mohyl'nyk v s. Chapli.* *Arkheolo-hiia*, IX, s. 106-118.

Zalizniak, L. L. 2018. Mezolitychni myslyvtsi ta rybalky Nadporizhzhia za materialamy poselennia Ohryn 8. *Arkheolo-hiia*, 3, s. 3-19.

Ilinskaia, V. A. 1961. Bondarikhinskaia kultura bronzovo-go veka. *Sovetskaia arkheologiia*, 1, s. 26-45.

Katalog... 1899. *Katalog vystavki XI-go Arkheologicheskogo sieezda v Kieve (v zdanii Universiteta Sv. Vladimira).* Kiev: I. N. Kushnerev i K°.

Kiiashko, V. Ia. 1994. *Mezhdru kamnem i bronzoi (Nizhnee Podone v V—III tysiacheletiiakh do n. e.).* Donskie drevnosti, 3. Azov.

Kovaleva, I. F. 1961. Klad kremnevnykh orudii iz okrestnos-tei Dnepropetrovska. *Sovetskaia arkheologiia*, 4, s. 245-249.

Kovaleva, I. F. 1962. Pogrebenie IV v. u s. Staraia Igren. *Sovetskaia arkheologiia*, 4, s. 233-238.

Kovaleva, I. F. 1971. *Dneprogesovskaia arkheologicheskaiia ekspeditsiia Narkomprosa USSR 1927—1932 gg.* Avtoreferat dissertatsii kand. ist. nauk. DGU.

Kovaleva, I. F. 1980. *Ocherki drevneishei istorii plemen stepnoi Ukrainy (po materialam Dneprogesovskoi eks-peditsii NKProsa USSR 1927—1932 gg.).* Dnepropetrovsk: DGU.

Kovaleva, I. F. (sost.). 1981. *Metodicheskie ukazaniia po izucheniiu kursa istoricheskogo kraevedeniia (pamiatniki arkheologii).* Dnepropetrovsk: DGU.

Kotova, N. S. 1994. *Mariupolskaia kulturno-istoricheskaiia oblast (Dnepro-donskoe mezhdureche).* Arkheolohichni pam'iatky ta istoriia starodavnoho naselennia Ukrainy, 1. Luts'k: Vezha.

Kotova, N. S. 2002. *Neolitizatsiia Ukrainy.* Lugansk: Shliakh.

Kotova, N. S. 2015. *Drevneishaia keramika Ukrainy.* Kiev; Kharkov: Maidan.

Krivtsova-Grakova, O. A. 1949. Poselenie bronzovogo veka na Belozerskom limane. *Kratkie soobshcheniia IIMK*, XXVI, s. 76-85.

Lepikash, L. A. 1934. *Heomorfolohiia ta chetvertynni pok-lady ponyzzia r. Samary i dolyny Dnipra vid Dnipropetrovska do Zaporizhzhia.* Kyiv: VUAN.

Manko, V. O. 2006. *Neolit Pivdenno-Skhidnoi Ukrainy.* Kyiv: Shliakh.

Makhortykh, S. V. 2008. *Kultura i istoria kimmeriitsev Severnogo Prichernomoria.* Dissertatsiia d-ra ist. nauk. IA NAN Ukrainy.

Melnik, K. 1893. *Katalog kollektsii drevnostei A. N. Polia, v Ekaterinoslave.* I. Kiev: S. V. Kulzhenko.

Mizin, V. O. 1970. *Znakhidka lyvarnoi matrytsi na pose-lenni piznoi bronzы pid Dnipropetrovskom.* *Arkheolohiia*, XXIII, s. 214-216.

Miller, M. O. 1932. *Zvit za arkheolohichni doslidy terenu zatoplennia Dnipra vid r. Sury do r. Samary, v 1931—1932 rr.* NA IA NAN Ukrainy, f. 18, spr. 145.

Miller, M. A. 1935. Pamiatniki rodovogo obshchestva na Igrenskom poluostrove. *Problemy istorii dokapitalisticheskikh obshchestv*, 9—10, s. 162-178.

Miller, M. A. 1965. *Pervobytnyi period v istorii Nizhnego Dnepra*. Miunkhen: Institut zur Erforschung der UdSSR.

Potapov, V. V. 2000. Pamiatniki kontsa epokhi pozdnei bronzy na r. Smela. *Donskaia arkheologiya*, 3—4, s. 62-69.

Prykhodniuk, O. M. 1980. *Arkheolohichni pam'iatky Serednoho Prydniprov'ia VI—XI st. n. e.* Kyiv: Naukova dumka.

Probeigolova, A. S. 2012. Postroiiki finala epokhi bronzy Davydo-Nikolskogo poseleniia na Severskom Dontse. In: Otroschenko, V. V. (ed.). *Problemy doslidzhennia pam'iatok arkheolohii Skhidnoi Ukrainy*. Luhansk: Elton, s. 335-340.

Romashko, V. A. 1985. Ob odnom iz tipov psaliev rubezha — nachala tysiacheletia do n. e. *Problemy arkheologii Podneprov'ia*, s. 90-97.

Romashko, V. A. 1999. Pogrebalnyi obriad pozdnesrubnykh plemen Ukrainy: kriterii otbora istochnikov, regionalnye osobennosti. *Problemy arkheologii Podneprov'ia*, s. 119-138.

Romashko, V. A., Marina, Z. P., Teslenko, D. L., Feshchenko, E. L., Iarvoi, A. G., Svistunov, V. V., Rybalka, A. N., Mishusta, A. V. 2006. *Otchet o razvedkakh i raskopkakh pamiatnikov arkheologii na Popovom mysu u pos. Staraiia Igren v g. Dnepropetrovske v 2006 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2006/75.

Romashko, V. A. 2007. *Informatsiia o razvedkakh na Igrenskom poluostrove v g. Dnepropetrovske v 2007 g.* Arkhiv DOTsOIKTs.

Romashko, V. A. 2011. K voprosu o genezise srubno-belozerskoi kultury. In: *Problemy hirnychoi arkheolohii. Materialy VIII Mizhnarodnogo Kartamyskoho polovoho arkheolohichnogo seminaru. s. Novozvanivka Popasnianskoho r-nu Luhanskoi oblasti. 15—16 lyupnia 2009 r.* Alchevsk: DonDTU, s. 151-172.

Romashko, V. A. 2013. *Zakliuchitelnyi etap pozdnego bronzovogo veka Levoberezhnoi Ukrainy (po materialam boguslavsko-belozerskoi kultury)*. Kiev: KNT.

Skrilenko, A. 1905. *Materialy dlia arkheologicheskoi karty Ekaterinoslavskoi gubernii*. Ekaterinoslav: Gubernskoe Zemstvo.

Telehin, D. Ya. 1968. *Dnipro-donetska kultura. Do istorii naselennia neolitu-rannoho metalu pivdnia Skhidnoi Yevropy*. Kyiv: Naukova dumka.

Telegin, D. Ia. 1991. *Neoliticheskie mogilniki mariupolskogo tipa (svod arkheologicheskikh istochnikov)*. Kiev: Naukova dumka.

Telegin, D. Ia., Titova, E. N. 1998. *Poseleniia Dnepro-Donetskoi etnokulturnoi obshchnosti epokhi neolita. Svod arkheologicheskikh istochnikov*. Kiev: Naukova dumka.

Telehin, D. Ya. 2002. *Ihrenske poselennia na Podniprov'ia ta problema zhytlobuduvannia v mezoliti Skhidnoi Yevropy*. Luhansk: Shliakh.

Telizhenko, S. A. *Pam'iatky rannoho-piznogo neolitu serednoi tekhii Siverskoho Dintsia (hotuietsia do publikatsii)*.

Teslenko, D. L. 2017. *Zvit pro provedennia naukovoï arkheolohichnoi rozvidky na ob'iektakh arkheolohichnoi spadshchyny Ihrenskoho pivostrova*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2017/082.

Teslenko, D., Probyiholova, O., Antonov, A., Yakimova, I., Yaroshenko, Ya. 2020. *Doslidzhennia bahatosharovoho poselennia Ihren 4/4-a. Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2019 r.*, s. 21-23.

Shaposhnikova, O. H. 1971. Yamna kultura. In: Bibikov, S. M. (ed.). *Arkheolohiia Ukrainskoi RSR*. 1. Kyiv: Naukova dumka, s. 263-281.

Van Hoof, L., Dally, O., Schlöffel, M. 2012. Staying Home or Staying with your Cattle? Different reaction to Environmental Changes in the Late Bronze Age of the Lower Don Area (Southern Russia). *ETopoi Journal for Ancient Studies*, Special 3, p. 71-75.

D. Teslenko, S. Telizhenko, O. Probyiholova

THE OGRIN 4/4-A SITE IN THE SYSTEM OF ARCHAEOLOGICAL SITES OF THE OGRIN PENINSULA

The Ogrin 4/4-a site in Dnipro-city was excavated in 2019. It was located between points 4 and 4-a, which are known from research conducted in 1932.

The earliest findings date back to the Neolithic period. Most artifacts from this period consist of pottery shards. Most Neolithic pottery is associated with the Azov-Dnieper culture of its second period. Additionally, the presence of pottery from the Surska culture should not be excluded.

Materials from the Early Bronze Age are scarce; fragments of ceramic vessels were found scattered throughout the cultural layer of the site. A destroyed burial of the Catacomb culture was also discovered, from which only the skull of an adult was preserved. Adjacent to the temporal bone, a clay cup with a flat bottom was found, decorated with horizontal incised lines.

The most substantial and richest findings at the Ogrin 4/4-a site turned out to be a layer from the final stage of the Bronze Age. The main part of the ceramic complex belongs to the latest period of this era. Notably, there is visible heterogeneity in the investigated ceramic vessels. The first group of findings has Western, Bilozerk or Bilohrudivka origins. However, there is a noticeable presence of Eastern pottery, derived from the Timber-Grave Culture. Similar situations have been encountered repeatedly in settlements along the Left Bank of the Dnieper River and in territories further east. The difference between the ceramic complexes of settlements primarily lies in the percentage distribution of various groups of pottery. Preliminary observations suggest that the population at the end of the Bronze Age in the Ogrin 4/4-a settlement had predominantly Timber-Grave Culture origins.

The dynamics of the Ogrynsky Peninsula settlement demonstrate that initially the northern part of the Kuchugurny Island (after I. A. Lepikash) was settled. Materials from the Mesolithic and Neolithic periods occupy the coastal strip of the Samara River at its confluence with the Dnieper, or are found on the shores of old river beds and the Starukha Stream. It is noteworthy that ancient settlements were predominantly located along the channels of the Samara «delta». A similar topography of settlements can be traced until the end of the Bronze Age, when practically the entire coastline represented almost a single settlement. At the latest stage of the Bronze Age, settlements and burial sites appear in the floodplain of the Shyianka River, which separated Kuchugurny Island from the left-bank plateau. The M. O. Miller's thesis that during the late and final Bronze Age the population left the coastline and moved into the Shyianka River valley is difficult to agree with, as this contradicts the continuous layer of the final Bronze Age along the banks of the Dnieper and Samara.

The presence of the remains of various chronologically different ground cemeteries, mostly from the Eneolithic — Bronze Age, on the banks of the Samara and Dnieper rivers, in the areas of settlements and campsites cannot be overlooked. Indeed, on the top of the watershed plateau above the Ogrynsky Peninsula, above the present-day Rybalske granite quarry, there is a large burial mound, which consisted of 43 mounds. The

presence of mound and flat cemeteries from the Bronze Age, especially the Early Bronze Age, in the Dnieper River region has long been established. However, in this case, it takes on particularly vivid nuances.

The convenient location of the Ogrin Peninsula determined its richness in archaeological materials from different periods. The diversity of the archaeological sites in this area has been only partially explored. Today, the archaeological and historical-cultural landscape of the peninsula has been almost entirely altered due to anthropogenic influences. It has somewhat survived in the north-western and western parts of the peninsula, with some sites irreversibly lost. The uniqueness of this territory in an archaeological context allows for the consideration of the entire set of archaeological sites — existing, investigated, and unfortunately lost within the framework of a unified Ogrin archaeological complex. The results of more than a century of archaeological research in this area require synthesis and a special publication dedicated to it.

Keywords: Neolithic, Surska culture, Azov-Dnieper culture, Catacomb culture, the Final Bronze Age, Ogrin archaeological complex.

Одержано 15.04.2024

ПРОБИЙГОЛОВА Олексій, кандидат історичних наук, «Охоронна археологічна служба України», Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

PROBYHGOLOVA Oleksii, Ph. D., «Protective archaeological service of Ukraine», Institute of archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: alexprobeygolova@ukr.net.

ТЕЛІЗЖЕНКО Сергій, кандидат історичних наук, Інститут археології Національної академії наук України, Київ, Україна.

TELIZHENKO Serhij, Ph. D., Scientific secretary, Institute of archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-1677-4900,

e-mail: telizharh@hotmail.com.

ТЕСЛЕНКО Дмитро, кандидат історичних наук, «Охоронна археологічна служба України», Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

TESLENKO Dmytro, Ph. D., «Protective archaeological service of Ukraine», Institute of archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-6543-1547,

e-mail: Dmytro.L.Teslenko@gmail.com.